

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

Darius Burbulyš

Baudžiamosios teisės ir kriminologijos
studijų programa

***SOCIALINIAI POKYČIAI IR NUSIKALSTAMUMO RAIDA
LIETUVOJE***

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Doc. dr. Alfredas Kiškis

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. SOCIALINIŲ POKYČIŲ IR NUSIKALSTAMUMO SAMPRATOS.....	6
1.1. Socialinių pokyčių samprata.....	6
1.1.1. Socialinių pokyčių sąvoka.....	6
1.1.2. Socialinių pokyčių rūšys.....	7
1.1.3. Socialinių pokyčių šaltiniai.....	7
1.1.4. Socialinių pokyčių teorijos.....	9
1.2. Nusikalstamumo samprata.....	10
1.2.1. Nusikalstamumo sąvoka.....	10
1.2.2. Nusikalstamumo rūšys.....	11
1.2.3. Nusikalstamumo teorijos.....	12
2. SOCIALINIAI POKYČIAI LIETUVOJE NUO 1990 METŲ.....	15
2.1. Socialinė situacija Lietuvoje iki atkuriant Nepriklausomybę (iki 1990 metų kovo 11 dienos).....	15
2.2. Padėtis Lietuvos Respublikoje atkūrus Nepriklausomybę (1990-2004 metais).....	16
2.3. Situacija Lietuvos Respublikai prisijungus prie ES (nuo 2004 m. gegužės 1 d.).....	21
2.4. Neigiamos socialinių pokyčių pasekmės.....	22
3. SOCIALINIŲ POKYČIŲ IR NUSIKALSTAMUMO RAIDOS RYŠYS.....	28
3.1. Bendra nusikalstamumo Lietuvoje apžvalga.....	28
3.2. Socialinių pokyčių įtaka nusikalstamumui.....	31
3.2.1. Socialinių pokyčių įtaka smurtinėms nusikalstamoms veikoms.....	32
3.2.2. Socialinių pokyčių įtaka turtinėms nusikalstamoms veikoms.....	36
3.2.3. Pokyčių įtaka ekonominėms nusikalstamoms veikoms ir organizuotam nusikalstamumui.....	40
3.2.4. Pokyčių įtaka nusikalstamoms veikoms viešajai tvarkai.....	45
3.2.5. Pokyčių įtaka nusikalstamoms veikoms, susijusioms su kompiuterinėmis technologijomis.....	47
3.3. Neigiamų socialinių pokyčių pasekmių ir nusikalstamumo santykis.....	49
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	52
NAUDOTA LITERATŪRA.....	54
SANTRAUKA.....	57
SUMMARY.....	58

IVADAS

Socialinių pokyčių, socialinio vystymosi ir socialinio pastovumo, stabilumo tema sudaro svarbią ir būtiną sociologijos kaip mokslo dalį. Galima teigti, kad socialiniai pokyčiai vyksta iš esmės kiekvienu momentu, kiekviename žmonių bendro gyvenimo taške.¹ Prieš 16 metų žmonija gyveno kitoje socialinėje-ekonominėje bei sociokultūrinėje realybėje. Pasaulis buvo tarsi padalintas į karinius-politinius blokus, kurių priešprieša daug kuo apsprendė skirtingiems blokams priklausančių šalių ekonominį, politinį bei sociokultūrinį gyvenimą. Buvo jaučiamas permainų laukimas, bet kad šios permainos pasieks taip toli ir apims tokį kiekį šalių, turbūt, nenumatė niekas.

Viena iš tokių, Sovietų Sąjungos griuvimo paliestų šalių, buvo Lietuva. Lietuva pirmoji iš Baltijos valstybių 1990 metų kovo 11 dieną paskelbė savo Nepriklausomybę ir išstojo iš Sovietų Sąjungos. Šiuo savo žingsniu Lietuva parodė pasauliui savo drąsą ir ryžtą tapti nepriklausoma valstybe, nes, atsiskyrus nuo Sovietų Sąjungos, kartu su politine nepriklausomybe buvo įgyta ir ekonominė nepriklausomybė.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, valstybė pasuko nauju, modernių demokratiškos santykių kūrimo keliu. Siekiant įtvirtinti atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės pagrindus, Lietuva pradėjo kardinalias reformas visose gyvenimo srityse. Vienas svarbiausių pokyčių Lietuvai per nepriklausomybės metus, buvo rengimasis ir 2004 metų įstojimas į Europos Sąjungą (toliau – ES). Nauja ekonominė, kultūrinė ir net politinė kryptis padeda Lietuvai įsilieti į gerokai ekonomiškai stipresnių ir senas politinės kultūros tradicijas turinčių ES valstybių narių bendriją.

Žinoma, įgyvendinant visas reformas būta ne tik teigiamų dalykų, bet padaryta ir nemažai klaidingų sprendimų. Todėl Lietuvoje įvykę socialiniai pokyčiai, pasireiškę įvairiais ekonominiais, socialiniais, kultūriniais pasikeitimais, turėjo ne tik naudingų ir visuomenės tobulėjimą spartinančių, bet ir neigiamų aspektų. Vienas iš pastebimiausių neigiamų nepriklausomybės laikotarpio pasikeitimų – nusikalstamumo didėjimas. Todėl šiame darbe bus bandoma smulkiau analizuoti tiek bendro nusikalstamumo didėjimą lėmusius veiksnius, tiek ir gilintis į nusikalstamų veikų² rūšių (ir atskirų nusikalstamų veikų) skaičiaus kitimą bei tokią situaciją lėmusius socialinius pasikeitimus.

¹ Luobikienė I. Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika. Kaunas: Technologija, 2000. P. 95

² Šiame darbe vartojama „nusikalstamų veikų“ sąvoka reiškia nusikaltimus (iki 2003 m. gegužės 1d.) bei nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus (nuo 2003 m. gegužės 1d., kai įsigaliojo naujieji Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas).

Darbo tema – „Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumo raida Lietuvoje” – yra aktuali, nes nusikalstamumas kaip socialinis reiškinys yra siejamas su daugeliu kitų socialinių reiškinų ir ypač su socialiniais pokyčiais. Ši tema nėra plačiai išnagrinėta, todėl šis darbas gali prisidėti prie temos plėtojimo. Apskritai apie socialinius pokyčius rašo daugiausia sociologai, o kriminologų ši tema šiek tiek apleista. Tačiau siejant socialinius pokyčius ir nusikalstamumą galima išvelgti naujų, iki šiol nenagrinėtų šių dviejų reiškinų sąsajų. Darbe bus remiamasi sociologų idėjomis (V. Dumbliausko, I. Luobikienės, V. Pruskaus) bei jos siejamos su nusikalstamumo tendencijomis Lietuvoje (statistine išraiška bei atskirų nusikalstamų veikų rūšių analizavimu).

Darbo objektas – nusikalstamumo ir socialinių pokyčių ryšys.

Darbo dalykas – socialinių pokyčių sąlygotų procesų, veikiančių nusikalstamumą bei atskirus jo struktūrinius elementus, teisinis įvertinimas.

Darbo tikslas – atskleisti ir išanalizuoti nusikalstamumo ypatybes transformacijų laikotarpiu, analitiškai pažvelgti į socialinių pokyčių ir nusikalstamumo Lietuvoje sąsajas, įvertinti šių procesų padarinius bei pasiūlyti galimus jų sprendimo būdus.

Tiksliui pasiekti keliami šie uždaviniai:

- aptarti socialinių pokyčių sampratą, išskirti svarbiausius socialinius pokyčius Lietuvoje;
- atskleisti ryšį tarp svarbiausių socialinių pokyčių ir turtinių nusikalstamų veikų Lietuvoje;
- atskleisti ryšį tarp svarbiausių socialinių pokyčių ir smurtinių nusikalstamų veikų Lietuvoje;
- atskleisti ryšį tarp svarbiausių socialinių pokyčių ir nusikalstamų veikų viešajai tvarkai Lietuvoje;
- atskleisti ryšį tarp svarbiausių socialinių pokyčių ir ekonominių nusikalstamų veikų bei organizuoto nusikalstamumo Lietuvoje;
- atskleisti ryšį tarp svarbiausių socialinių pokyčių ir „kompiuterinių“ nusikalstamų veikų Lietuvoje;
- aptarti neigiamas socialinių pokyčių pasekmes ir jų įtaką nusikalstamumui.

Darbo hipotezė: socialiniai pokyčiai daro tiesioginę įtaką nusikalstamumo kitimui. Naujovės visuomenėje skatina ir kitų sričių pasikeitimus, kurie daro įtaką atskirų rūšių nusikalstamoms veikoms, o per jas – ir visam nusikalstamumui.

Darbe naudojami metodai:

➤ Teoriniai:

- **lyginamuoju istoriniu** metodu yra aiškinama tai, kas bendra istoriniuose reiškiniuose, gretinant vieną ar įvairius reiškinis skirtingose istorinio vystymosi

pakopose. Darbe naudojant šį metodą bandoma atskleisti nusikalstamumo kitimo tendencijų bei socialinių pokyčių Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikotarpiu genezę.

- **lyginimo metodas** – tai sociologinio tyrimo metodas, kai derinama informacija, gauta iš įvairių šaltinių. Šiame darbe yra lyginama informacija, surinkta iš skirtingų autorių parengtų leidinių, išleistų skirtingais laikotarpiais bei sudarytų iš skirtingais rinkimo ar matavimo metodais gautų duomenų.
- **sisteminė analizė** – tai mokslinio tyrimo metodologinė kryptis, kurios pagrindas yra sudėtingo vientiso objekto su daugybe elementų, jų visumos santykių ir ryšių nagrinėjimas. Remiantis šiuo metodu darbe buvo bandoma atskleisti socialinių pokyčių vietą visoje socialinėje sistemoje ir atskleisti atskirų nusikalstamų veikų raidos ypatybes viso nusikalstamumo kontekste.
- **apibendrinimo** metodas buvo naudojamas gautiems duomenims apdoroti bei pateikti išvadas ir pasiūlymus.

➤ Empiriniai:

- **dokumentų analizės metodas** – tai pirminių duomenų rinkimas, kai dokumentai naudojami kaip pagrindiniai informacijos šaltiniai. Šis metodas gali būti klasifikuojamas pagal įvairius kriterijus; šiam darbui reikalingi duomenys buvo renkami naudojantis oficialiais, spausdinto teksto, beasmeniais, pirminiais bei antriniais dokumentais. Iš jų gauta informacija labai pravertė analizuojant nusikalstamumo Lietuvoje kitimo tendencijų sąsajas su socialiniais pokyčiais, įvykusiais Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys dalys bei baigiamoji dalis, kurioje pateiktos darbo išvados bei pasiūlymai, taip pat naudotos literatūros sąrašas, santrauka lietuvių bei anglų kalbomis. Darbas yra suskirstytas į skyrius pagal nagrinėjamų klausimų ir problemų pobūdį.

Pirmąjį skyrių sudaro du poskyriai ir jame yra apžvelgiamos socialinių pokyčių ir nusikalstamumo sampratos.

Antrajame skyriuje, kurį sudaro keturi poskyriai, yra analizuojami socialiniai pokyčiai, turėję įtakos nusikalstamumui ir įvykę Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo.

Trečiajame skyriuje, sudarytame iš trijų poskyrių, daugiausiai dėmesio yra skiriama minėtų socialinių pokyčių įtakos nusikalstamumo kitimo tendencijoms analizei, nagrinėjant juos per atskiras nusikalstamų veikų rūšis, lyginant jų kitimo tendencijas bei statistinius duomenis.

1. SOCIALINIŲ POKYČIŲ IR NUSIKALSTAMUMO SAMPRATOS

1.1. Socialinių pokyčių samprata

1.1.1. Socialinių pokyčių sąvoka

Socialiniai pokyčiai svarbūs kiekvienai visuomenei bei ją tyrinėjantiems sociologams. Nemažai sociologų bandė atskleisti socialinių pokyčių sąvoką. Dauguma Lietuvos sociologų (V. Pruskus³, I. Luobikienė⁴, V. Dumbliauskas⁵) teigia, kad „socialinio pokyčio“ sąvoka fiksuoja patį socialinio pokyčio vienoje ar kitoje srityje, posūkio, permainos plačiąją prasme faktą. Be to, socialinių pokyčių negalima suprasti kaip bet kurių visuomenės pokyčių. Todėl išskiriami visuomeniniai pokyčiai, priskiriami bet kuriai visuomenės sferai – ekonominei, politinei, dvasinei, ir socialiniai pokyčiai. Todėl kai kalbama apie socialinius pokyčius sociologine prasme, turima omeny tik tos sferos, kuri yra sociologijos dalykas, pokyčius, o ne ekonominės, politinės, technologinės arba visuomenės apskritai. Trumpai tariant, socialiniai pokyčiai (sociologijos aspektu) – tai socialinių sistemų, socialinės stratifikacijos, socialinių procesų, institutų, organizacijų ir jų tarpusavio sąveikos pokyčiai.

Socialinių pokyčių sferai sociologai priskiria ir žmogaus veiksmų bei elgsenos ir sąmonės pokyčius, kurie glaudžiai siejasi su žmonių socialine padėtimi. Socialinis statusas sudarytas iš jų išsilavinimo, veiklos turinio, pobūdžio, pajamų bei turto lygio. Vykstant pokyčiams, visada mažiausiai keičiasi kultūros turinys ir tautinė savimonė, o labiausiai keičiasi ekonominė sritis.

Tačiau yra labai sudėtinga nagrinėti socialinius pokyčius dirbtinai atskiriant juos nuo kitų, realiai vykusių – ekonominių, politinių, teisinių ir t.t. – pokyčių, nes jie susiję ir persipynę vienas su kitu. Iš teisinio pokyčio kyla politinis, o iš politinio – socialinis pokytis. Šiame darbe susilies du atskiri mokslai: sociologija ir kriminologija, tad ir sąvokos turi atitikti abu šiuos mokslus. Todėl šiame darbe socialiniai pokyčiai, per kurių prizmę tiriamas nusikalstamumas, bus aptariami kartu su ekonominiais, politiniais bei teisiniais pokyčiais, siekiant sudaryti kuo visapusiškesnį vaizdą.

Socialiniai pokyčiai apskritai gali vykti:

- tarpasmeniniuose santykiuose;
- organizacijose ir institutuose;
- mažose ir didelėse socialinėse grupėse;
- visuomenėje ir globaliniu būdu.

³ Pruskus V. Sociologija. Teorija ir praktika. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004.

⁴ Luobikienė I. Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika. Kaunas: Technologija, 2000.

⁵ Dumbliauskas V. Sociologija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1999.

1.1.2. Socialinių pokyčių rūšys

Socialiniai pokyčiai nebūna vieno tipo, tad, priklausomai nuo to, kurie socialiniai elementai veikiami (labiausiai pažeidžiami), sociologai (V.Pruskus, I.Luobikienė, V.Dumbliauskas) išskiria keturias socialinių pokyčių rūšis:⁶

1) pokyčiai, susiję su įvairių socialinių darinių struktūromis (struktūriniai pokyčiai). Pavyzdžiui, pokyčiai šeimos struktūroje (poligaminė, monogaminė, daugiavaikė, mažavaikė ir kt.), taip pat bet kurios bendruomenės struktūroje – mažos grupės, profesinės, teritorinės, klasės, nacijos ir kt. Prie šių pokyčių grupės priskiriami ir struktūriniai socialinių institutų pokyčiai (prekybos, švietimo, mokslo, religijos), socialinės organizacijos pokyčiai ir kt.

2) pokyčiai, susiję su socialiniais procesais (procesiniai socialiniai). Pavyzdžiui, pokyčiai, vykstantys bendrijų socialinės tarpusavio sąveikos ir tarpusavio ryšių sferoje (bendruomenių, organizacijų, institutų, individų). Tai solidarumo, įtampos, konflikto santykiai, kurie nuolat kinta.

3) pokyčiai, susiję su įvairių socialinių sistemų, institutų, organizacijų funkcijomis (funkciniai socialiniai). Pavyzdžiui, keičiantis Konstitucijai, vyksta pokyčiai vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijose (Prezidento, ministro pirmininko įgaliojimų kaita).

4) pokyčiai individualios ir kolektyvinės motyvacijos sferoje (motyvaciniai socialiniai). Individų bendruomenių, grupių poreikių, elgesio ir veiklos pobūdis nuolat kinta. Pavyzdžiui, kuriant rinkos ekonomiką iš esmės keičiasi gyventojų motyvacijos: į pirmą vietą iškyla tokie motyvai kaip asmeninis uždarbis, pelnas, kurie veikia žmonių elgesį, mąstymą, sąmonę.

Visi šie socialiniai pokyčiai glaudžiai susiję tarpusavyje, jie keičia vieni kitus (pavyzdžiui, po struktūrinių pokyčių būna funkciniai, po motyvacinių būna procesiniai).

Analizuojant realius socialinius reiškinius būna labai sunku atskirti vieną socialinių pokyčių rūšį nuo kitos. Tačiau tai daryti būtina, nes jų diferenciacija suteikia galimybę aiškiau, konkrečiau suprasti socialinę realybę ir tuos realius pokyčius, kurie joje vyksta. Taip pat svarbu, kad socialinių pokyčių sąsajos su kitais pokyčiais – kultūriniais, ekonominiais, politiniais ir kt. – visada yra sudėtingos.

1.1.3. Socialinių pokyčių šaltiniai

Dažniausiai sociologų minimi socialinių pokyčių šaltiniai yra tokie: gyventojai, gamta, mokslas ir technologijos, naujovių plitimas ir socialiniai konfliktai.⁷

⁶ Luobikienė I. Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika. Kaunas: Technologija, 2000. P. 96-97.

⁷ Dumbliauskas V. Sociologija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1999. P. 59.

Gyventojai. Didėjant gyventojų skaičiui, keičiasi visuomenės sudėtis, teritorinis gyventojų pasiskirstymas (ypač dėl migracijos), o tai dažnai sukelia socialines problemas. Vienose valstybėse socialines problemas sukelia gyventojų skaičiaus augimas, kitose – gyventojų senėjimas, t.y. vyresnio amžiaus žmonių skaičiaus spartus augimas (pavyzdžiui, Vakarų Europos valstybėse). Mažėjant gimstamumui – mažėja ir vaikų skaičius, į užsienį daugiausiai emigruoja darbingo amžiaus žmonės, ieškodami geriau apmokamo pragyvenimo šaltinio, tad ir Lietuvoje pastebimos gyventojų senėjimo tendencijos.

Gamta. Potvyniai, sausros, žemės drebėjimai ir kitos gamtos kataklizmos gali sukelti radikalias socialines permainas. Gamtos išteklių atradimas turi įtakos gyventojų migracijai, miestų augimui ir kt.

Mokslas ir technologija. Dabar visuomenė yra neišsivaizduojama be automobilio, telefono, kompiuterio, tačiau prieš šimtą metų šių dalykų nebuvo. Mokslas vis labiau tarnauja naujų technologijų kūrimui. Sociologai R. Schaeferis ir R. Lamm mokslą apibūdina kaip žinias, įgytas taikant metodus, pagrįstus sistemingu stebėjimu, o technologiją kaip tų žinių taikymą gaminant įrankius ir naudojantis gamtiniais ištekliais.⁸ Daugelis sociologų, neminėdami mokslo ir technologijos terminų, kalba apie naujoves (inovacijas), t.y. atradimus (žinojimo papildymą) ir išradimus (turimų žinių panaudojimą nauja forma). Pagal tai A. Einšteino reliatyvumo teorija yra atradimas, o automobilis tik išradimas, nes jis yra nauja senų elementų kombinacija.

Naujovių plitimas. Šis procesas vyksta ir vienoje visuomenėje, ir iš vienos visuomenės plinta į kitas. Ankstesnėse epochose naujoves skleidė keliautojai, misionieriai, kareiviai, migrantai. Dabar tai daro transnacionalinės korporacijos, tarptautinė prekyba, besiskverbianti į naujas teritorijas. Prie Europos Sąjungos prisijungiant vis naujoms valstybėms narėms, atsiveria naujos galimybės tiek senųjų ES valstybių narių įmonėms, tiek ir naujųjų valstybių įmonėms pateikti savo produkciją, savo paslaugas platesniam vartotojų ratui. Naujovių plitimas yra reglamentuojamas naudojant patentus.

Socialiniai konfliktai – tai tokie konfliktai, kurių sprendimas dažnai lemia esmines permainas visuomenėje. Skirtingos socialinės grupės turi nevienodus interesus, todėl jos negali nekonfliktuoti, o šie konfliktai negali nekeisti visuomenės.

⁸ Schaefer R., Lamm R.P. Sociology : textnotes to accompany. New York : The McGraw-Hill Companies, 1997. P. 619.

1.1.4. Socialinių pokyčių teorijos

Remiantis Lietuvos sociologų darbais, yra susiklostę keturi socialinių pokyčių aiškinimo būdai, kurie dar vadinami socialinių pokyčių teorijomis: evoliucionizmas, ciklizmas, funkcionalizmas ir konflikto teorija.⁹

Evoliucionizmas dominavo XIX a. ir buvo siejamas su Č. Darvino biologinės evoliucijos teorija. Buvo manoma, kad visuomenė (kaip ir gamta) nuolat tobulėja nuo paprastų homogeninių iki sudėtingų heterogeninių junginių. Buvo laikomasi viena kryptimi vykstančios evoliucijos teorijos, pagal kurią visos visuomenės pereina tuos pačius evoliucijos etapus ir neišvengiamai pasiekia tą patį rezultatą. XX a. iškilo ne viena kryptimi vykstančios evoliucijos teorija, kuri aiškino, kad pokyčiai gali vykti skirtingais keliais, nebūtinai ta pačia kryptimi ir nebūtinai reiškia visuomenės pažangą.

Ciklizmas: pagal šią teoriją visuomenės raida yra ciklinė: civilizacijos iškyla, suklesti ir žlunga. Evoliucionistai, ypač vienos krypties evoliucijos teorijos atstovai, istoriją vaizduoja kaip nuoseklų ir nuolat kylančių pakopų seką, o ciklizmo šalininkai mato civilizacijos iškilimus ir žlugimus. Jie nesiekia numatyti ilgalaikės žmonijos raidos krypties, o tik nori numatyti konkrečios visuomenės ar civilizacijos eigą. Evoliucionistai palyginti optimistiškai mato žmonijos pastangas siekti naujų aukštumų ateityje, o ciklistai pesimistiškai numato kiekvienos civilizacijos neišvengiamą žlugimą.

Funkcionalizmas: šios teorijos šalininkus labiau domina ne kaip visuomenė keičiasi, bet kaip ji išsilaiko. Naudojama pusiausvyros sąvoka – visuomenė reaguoja į neaiškias situacijas, tvarkos ardymą atitinkamomis priemonėmis, kurios padeda susigrąžinti pusiausvyrą. Socialinius neramumus (streikus, riaušes) funkcionalistai laiko tik laikiniais griovimais, o ne reikšmingais socialinės tvarkos pokyčiais.

Konflikto teorija: pagal šią teoriją visuomenė, kaip ir kiekvienas reiškinytis yra prieštaringa, t.y. vienybė priešybių, tarp kurių vyksta interesų kova. Būtent besivaržančių socialinių grupių konfliktas ir yra pagrindinis socialinių pokyčių šaltinis. Konfliktuoja darbdaviai ir darbuotojai, valdantieji ir valdomieji. Konfliktai taip pat kyla ir kiekvienoje grupėje. Apibendrinant, konfliktų dėka visuomenė vystosi ir išlieka.

⁹ Pruskus V. Sociologija. Teorija ir praktika. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004. P. 142-143.

1.2. Nusikalstamumo samprata

1.2.1. Nusikalstamumo sąvoka

Visų pirma, reikia pažymėti, kad nusikalstamumas apskritai yra *dvejopo pobūdžio reiškinys*: socialinis ir teisinis. Socialinė aplinka ir teisė yra lemiami nusikalstamumą, jo turinį ir esmę sąlygojantys faktoriai. Socialiniu požiūriu nusikalstamumas atsiskleidžia kaip specifinė žmonių elgesio, pažeidžiančio konkrečios socialinės sistemos tinkamą funkcionavimą, forma. Teisiniu požiūriu nusikalstamumas sudaro visumą priešingų teisei veiksmų, kurių atžvilgiu visuomenė (veikdama per valstybės institucijas ar atskirus visuomenės narius) vykdo prevencinę veiklą¹⁰. Atsižvelgiant į minėtus faktorius, pateikiami nusikalstamumo apibrėžimai.

Yra daugybė nusikalstamumo sąvokų, nes kiekvienas kriminologas priskiria nusikalstamumui skirtingus požymius. Vienas iš paplitusių apibrėžimų yra toks: nusikalstamumu vadinamas procesas, kurį sudaro visuma įstatymo baudžiamųjų veikų, padarytų tam tikroje valstybėje ar regione per tam tikrą laikotarpį.¹¹

Taip pat nusikalstamumas yra laikomas istoriškai kintančiu, socialiniu, baudžiamuoju-teisiniu reiškiniu, sudarančiu tam tikroje valstybėje padarytų nusikalstamų veikų sistemą (visumą) (pagal N.Kuznecovą).

Teigiama, kad nusikalstamumas yra sudėtinis socialinis-teisinis, masinis reiškinys, kurio pagrindą sudaro visuma veikų, turinčių nusikalstamų veikų požymių, taip pat ir asmenų, tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį padariusių tokias veikas (pagal S.Maksimovą).

Prof. habil.dr. J. Galinaitytė bei dr. T. Rudzkiš straipsnyje „Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema“¹² nusikalstamumą apibrėžia kaip valstybei ir visuomenei pavojingą, istoriškai kintantį, save kuriantį sąlyginai savarankišką socialinį teisinį reiškinį, nulemtą visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinų bei reikalaujantį nuolatinės kontrolės.

Bet kuris iš šių apibrėžimų atskleidžia esminius nusikalstamumo aspektus, tačiau nėra vienintelio teisingo, visus požymius apimančio apibrėžimo. Apibendrinant galima išskirti tokius esminius nusikalstamumo sąvokos bruožus:

1. Nusikalstamumas yra socialinis bei baudžiamasis-teisinis reiškinys (procesas).
2. Nusikalstamumas, kaip kriminologijos mokslo tyrimo dalykas, apibūdina nusikalstamų veikų bei juos supančių aplinkybių (t.y. socialinių faktorių, nusikaltėlio asmenybės bruožų ir kt.) visumą.

¹⁰ Abramavičius A./sud. J. Prapiestis. Namų advokatas. Vilnius: VĮ TIC, 2002. P. 577.

¹¹ Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 37.

¹² J. Galinaitytė, T. Rudzkiš. Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005, Nr. 70 (62). P. 134-140.

3. Nusikalstamumas yra istoriškai kintantis, tačiau nenykstantis reiškinys (procesas).
4. Nusikalstamumas gali būti skaidomas į tam tikras diferencijuotas dalis, teritorijos, laiko ir kitų aplinkybių atžvilgiu.
5. Nusikalstamumas yra nuoseklus, vientisas, savita sistema pasižymintis reiškinys (procesas), atviras moksliniams - teoriniams bei praktiniams tyrimams.

Visi aukščiau išdėstyti nusikalstamumo sąvokos bruožai atitinka daugumos įvairių pasaulio valstybių kriminologų nuomones.

Nusikalstamumą apibūdina jo paplitimas, dinamika ir struktūra. Nusikalstamumo paplitimas turi du rodiklius – būklę ir lygį. Nusikalstamumo būklę atspindi absoliutus nusikalstamų veikų, padarytų per tam tikrą laikotarpį valstybėje arba atskirame regione, skaičius. Nusikalstamumo lygį parodo padarytų nusikalstamų veikų ir valstybės (regiono) gyventojų skaičiaus santykis (dažniausiai šį santykį atspindi labai nedidelis skaičius – tūkstantosios vieneto dalys, – todėl nusikalstamumo lygis skaičiuojamas 10, 100 tūkstančių arba 1 milijonui gyventojų).

Nusikalstamumo dinamika atspindi būklės ir (arba) lygio pasikeitimus per tam tikrą laiką. Ji priklauso nuo dviejų veiksnių: socialinių procesų, kurie turi įtakos nusikalstamumui, ir baudžiamųjų įstatymų pakeitimo pobūdžio bei mastų.

Nusikalstamumo struktūra yra nusikalstamumo sandara ir jo vidinė forma. Nusikalstamumas yra polistruktūrinis, t.y. vienu metu jis turi daugelį struktūrų. Nusikalstamumui būdinga erdvės-laiko struktūra, veikų pavojingumo visuomenei laipsnio struktūra, nusikalstamo kėsinimosi objekto struktūra, nusikaltėlio psichinio santykio su padaryta nusikalstama veika struktūra, nusikaltėlio asmenybės požymių struktūra.¹³

1.2.2. Nusikalstamumo rūšys

Nusikalstamumas gali būti skirstomas į grupinį ir pavienį nusikalstamumą. Grupinis nusikalstamumas dar gali būti išskiriamas į organizuotą ir neorganizuotą nusikalstamumą. Organizuotas nusikalstamumas bus aptariamas tolimesniuose šio darbo skyriuose.

Nusikalstamumas gali būti skirstomas pagal žmonių gyvenimo sričių įvairovę; pagal nusikalstamų veikų paplitimą įvairiose ekonomikos šakose (pramonėje, statyboje, žemės ūkyje, prekyboje) ir kultūros srityje (pavyzdžiui, mokymo įstaigose); atsižvelgiant į nukentėjusiojo vaidmenį ir pan.

¹³ Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 38.

Taip pat nusikalstamumas gali būti skirstomas pagal lytį – vyrų ir moterų nusikalstamumas; pagal amžių – nepilnamečių ir suaugusiųjų nusikalstamumas; pagal ankstesnę teistumą – pirminis ir recidyvinis nusikalstamumas.

Galima skirstyti nusikalstamumą pagal užregistruojamas ir neregistruojamas nusikalstamas veikas. Neregistruotų nusikalstamų veikų visuma vadinama latentiniu nusikalstamumu.¹⁴ Šis nusikalstamumas dar gali būti skirstomas į natūralų, ribinį ir dirbtinį latentinį nusikalstamumą. Šis darbas nepretenduoja detaliam išnagrinėti atskiras nusikalstamumo rūšis, tad tikslingiau būtų pereiti prie kriminologų išskiriamų nusikalstamumo teorijų.

1.2.3. Nusikalstamumo teorijos

Šiame poskyryje aptariamos kriminologų išskiriamos nusikalstamumo teorijos, analizuojančios nusikalstamumo priežastis, labiausiai susijusias su socialine situacija, socialiniais pokyčiais visuomenėje.

Marksistinė teorija – tai viena seniausių nusikalstamumo ir jo priežasčių teorija. Nusikalstamumo priežastys pagal šią teoriją – privati nuosavybė, jos pagrindu atsiradęs visuomenės susiskaldymas į klases, tų klasių socialinė nelygybė, darbininkų eksploatacija, nedarbas, skurdas, žemas išsilavinimo lygis, blogas auklėjimas (ypač darbininkų sluoksniuose), urbanizacija ir t.t. Išnaudotojų klasės koncentruoja savo rankose valdžią. Valstybė, būdama tik įrankis šios klasės rankose, leidžia įstatymus, kurių paskirtis – įtvirtinti išnaudotojų klasės viešpatavimą. Tokių įstatymų pažeidimas laikomas nusikalstama veika. Nusikalstamumą ši teorija vertina kaip šiurkščią prievartinę protesto prieš klasinę visuomenėje egzistuojančią neteisybę formą.

Anomijos teorija. Pirmasis anomijos terminą apibūdinant socialinių normų trūkumą pavartojo E.Diurkheim dar 1893 m. Dėl šio trūkumo sutrinka visuomenės gyvenimo reguliavimas ir kontrolė. Anomija atsiranda keičiantis visuomenės struktūrai – visuomenei vystantis iš paprastos nespecializuotos formos į sudėtingą specializuotą formą. Paprastoje visuomenėje žmonių vaidmenys, elgesys, mąstymo būdas yra panašūs, jie vykdo beveik tokias pačias funkcijas, turi beveik tokius pačius tikslus. Visuomenei augant ir specializuojantis, įvairėja žmonių atliekami vaidmenys, elgesys, mąstymo būdas, jie ima vykdyti skirtingas funkcijas, įgyja skirtingus tikslus. Atsiranda labai daug naujų struktūrų, kurios suprantamos, artimos yra tik nedidelei daliai visuomenės. Visuomenės nariai daugiau nebesusiję vienas su kitu betarpiškai, jų tarpusavio išipareigojimai (taip pat ir nenusižengti bendroms normoms, nedaryti

¹⁴ Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 42.

žalos savo artimajam) tampa nuasmeninti, todėl dažniau pažeidžiami. Buvusių normų taip pat ima nebepakakti naujam gyvenimo būdui, atsiradusiai įvairovei, jos kartais ima nebetikti naujoms sąlygoms, dėl to žmogus nebežino, kaip jam elgtis, ir todėl padaugėja konfliktų, įskaitant ir nusikalstamas veikas.

Įtampos teorija. R. Mertonas, tęsęs E. Diurkheimo anomijos ir socialinės kontrolės teoriją, teigė, kad anomija atsiranda, kai kyla prieštaravimai tarp visuomenėje vyraujančių vertybių ir turimų resursų. Kaip pavyzdys paimta JAV visuomenė, kurioje vyrauja pinigų fetišizmas, perdėtas tikėjimas, kad visi visuomenės nariai lygūs ir gali kilti aukštyn. Tokių idėjų propagavimas daro neigiamą įtaką asmens elgesiui ir atsiranda įtampa, konfliktas tarp tų, kurie formuoja nepasiekiamus tikslus, ir tarp tų, kurie kuria tikras tų tikslų kūrimo taisykles. Pagal R. Mertoną, gali būti keturi elgesio pasirinkimo variantai, iškilus tokiam konfliktui (keturi socialinės adaptacijos tipai):

- kai pavyksta pasiekti tikslų teisėtomis priemonėmis. Toks adaptacijos atvejis vadinamas konformistiniu;
- kai siekiama tikslų kitomis (neteisėtomis) priemonėmis. Šis atvejis vadinamas inovaciniu;
- kai susikoncentruojama į priemones, bet tikslų siekti atsisakoma. Tai ritualizmo tipas;
- kai atsisakoma tiek tikslų, tiek priemonių jiems pasiekti. Tai gali būti psichiškai nesveiki asmenys, valkatos ir visi, nesuinteresuoti nei visuomene, nei savo egzistavimo užtikrinimu joje. Tokie asmenys dar vadinami reitristais. Gali būti ir kitoks šio tipo atvejis – asmenys, atmetantys ir tikslus, ir priemones ir norintys naudoti savas priemones ir savus tikslus (sukilėliai).¹⁵

Subkultūrų teorija. Ši teorija atsirado kaip įtampos teorijų ir kultūrų teorijų sintezė. Ji sujungė teiginius, kad nusikalstamas veikas asmenys daro todėl, kad negali pasinaudoti leistinomis tikslų pasiekimo priemonėmis, ir todėl, kad tokio elgesio normas jie įsisavina savo grupėse. Subkultūra – tai tam tikra grupė bendroje kultūroje, pasižyminti savomis, nuo bendros kultūros besiskiriančiomis normomis, reikšmėmis, įsitikinimais ir vertybių sistemomis. Subkultūra formuojasi, kai asmenys patenka į tokias pat situacijas ir tampa izoliuotais (pavyzdžiui, kalėjime). Tokie asmenys grupuojasi, teikdami vienas kitam tarpusavio paramą, palaikymą, bendravimo aplinką. Asmuo, patekęs į tokią subkultūrą, perima jos vertybes todėl, kad ši grupė yra neformali. Jos narius sieja tam tikras gyvenimo stilius, o ne formalūs įsipareigojimai. Ši grupė asmeniui nekelia nemalonių reikalavimų, kuriuos jiems kelia bendroji kultūra. Jie laiką leidžia savo malonumui. Žmogus, atėjęs į naują subkultūrą, turi adaptuotis joje. Todėl jis stengiasi prisitaikyti prie joje vyraujančios atmosferos, įrodyti savo pranašumą,

¹⁵ Justickis V. Kriminologija, I dalis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 175.

sugebėjimą ir tai stengiasi padaryti ne tik legaliomis priemonėmis, bet ir nusikalstama veika. Asmuo, ieškodamas jam tinkančios subkultūros, atsiskiria nuo savo nuolatinės aplinkos, visuomenės, o tai taip pat yra stimulus veikti nusikalstamai.

Stigmatizacijos teorija. Pagal šią teoriją į nusikaltėlių buvo žiūrima kaip į asmenį, kuriam teisinė sistema suteikė specifinę žymę. Ši tema tapo aktuali tada, kai atliktomis apklausomis buvo nustatyta, kad dauguma visuomenės narių yra padarę nusikalstamas veikas, bet tik dalis jų buvo pripažinti nusikaltėliais. Daliai asmenų yra priskiriamas tam tikras vaidmuo, ir aplinkiniai į tokį asmenį ima reaguoti kaip į būsimą nusikaltėlių, kuris ir ateityje elgsis, kaip pasielgė anksčiau. Tokiu atveju bet koks asmens elgesys vertinamas neigiamai, nepriklausomai nuo to, ar jis daro žalą, ar ne. Šis asmuo yra žlugdomas psichologiškai. Ilgą laiką būdamas tokioje įtemptoje psichologinėje būsenoje, asmuo praranda bet kokią interesą elgtis socialiai ir pasirenka psichologiškai lengvesnį kelią – nusikalstamą veiklą. Jei asmuo vertinamas kaip nusikaltėlis, ypač jaunas asmuo, jis ne tik patiria negatyvias psichologines pasekmes, bet ir realias socialines netektis, o tai apriboja jo galimybę realizuoti save socialiai priimtinais būdais. Tada asmuo save realizuoja negatyvioje sferoje ir pateisina jam „prilipdytą“ etiketę.

Išmokimo teorijos. Išmokimo teorijai yra būdinga tai, kad konkretus asmens elgesys labiausiai yra siejamas su jam žinomų elgesio variantų pasirinkimu, o šie žinomi elgesio variantai susiformuoja ne tik iš asmeninės patirties, bet ir yra išmokstami iš aplinkos. Tad išmokstama ne tik teigiamo, socialaus, bet ir antisocialaus elgesio. Viena iš išmokimo teorijų – diferencijuotų asociacijų teorija – teigia, kad nusikalstamas elgesys yra išmoktas per asmens sąveiką su kitais asmenimis. Nusikalstamumas didžiaja dalimi egzistuoja todėl, kad egzistuoja elgesio formų perimamumas visuomenėje. Šios teorijos įtakoje buvo pradėtos kurti specialios paauglių laisvalaikio organizavimo programos, įsikūrė daug tokio pobūdžio visuomeninių organizacijų. Egzistuoja taip pat ir modernesnės išmokimo teorijos. Jų esmė: 1) asmuo nusikalstamo elgesio išmoksta, jį pradeda praktikuoti, kai už tokį elgesį gauna teigiamą paskatinimą; 2) asmuo elgesio gali išmokti ne tik betarpiškai bendraudamas realiose situacijose, bet ir dėl gaunamos informacijos iš kino, televizijos, interneto.

2. SOCIALINIAI POKYČIAI LIETUVOJE NUO 1990 METŲ

Socialinė situacija Lietuvoje nuo 1990 metų iki dabar pasikeitė iš esmės. Beveik visose gyvenimo srityse galima išvelgti teigiamas permainas, nors, žinoma, pasitaikė ir tam tikrų pereinamojo laikotarpio problemų.

Visos politiškai neparengtos ekonominės, politinės ir socialinės reformos gali žalingai atsiliiepti visuomenei – nukenčia ne tik tos institucijos, kurios parengia tokias reformas (nes praranda pasitikėjimą visuomenės akyse), bet ir kartu skatinamas visuomenės narių nusivylimas demokratinėmis vertybėmis, o tai sukelia pilietinę apatiją (toliau pilietinė apatija rinkimų kontekste bus aptarta plačiau).

Sociologai savo darbuose išskiria socialinio kismo kategoriją¹⁶. Socialinis kismas žymi visų bendrabūvio (visuomeninio buvimo) struktūrų – socialinių grupių, elgesio taisyklių, vertybinių orientacijų, kultūrinių simbolių ir t.t. – kitėjimo procesą. Ši socialinio kismo samprata yra siauresnė nei, pavyzdžiui, socialinės kaitos samprata. Socialinis kismas yra susijęs su eigos vyksmu, atspindi dinaminę kaitą, o socialinė kaita apima ir įvykio, ir eigos vyksmus (parodo ne tik pokyčių rezultata, bet ir vykstantį procesą). Tad jeigu minimi tokie pokyčiai, kokie įvyko Lietuvoje, kurie iš esmės griaua esančią situaciją ir keičia visą susiklosčiusią visuomenės sanklodą, juos galima vadinti socialinės dinamikos išraiška – socialiniu kismu.

2.1. Socialinė situacija Lietuvoje iki atkuriant Nepriklausomybę (iki 1990 metų kovo 11 dienos)

Po Nepriklausomybės atkūrimo (1990 m. kovo 11 d.) pasikeitė ne tik politinis valstybės statusas, bet ir ūkio bei ekonominės (monetarinės ir fiskalinės) politikos modelis. Pasikeitė ir tai, kas kinta valstybėje lėčiausiai:

- socialinė visuomenės struktūra – jos pasiskirstymas į įvairias dalis pagal ekonominę, politinę, socialinę ir kultūrinę padėtį;
- giliausiai įsišakniję kasdieninius santykius nustatantys principai – moralės normos, estetinės nuostatos, įpročiai, įsitikinimai, gyvenimo stiliai bei lūkesčiai.

Vienas skiriamųjų pokomunistinės revoliucijos požymių yra lėtai kintančios ekonomikos, demokratijos ir technologijos sritys, kai sparčiai kinta politinė ir kultūrinė sritys (pastebėta, kad labiausiai nuo 1987 m. pasikeitė pilietinė visuomenė, taip pat žiniasklaida, edukacija, mokslas ir kultūra).

¹⁶ Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990-1998. Vilnius: Garnelis, 2000. P. 10.

Pokomunistinės revoliucijos atspindi tris revoliucinio kismo sudėtines dalis:

- ✓ permainų troškimas. Pokomunistinis pasaulis daugiau nebegalėjo konkuruoti su liberaliuoju kapitalizmu nei kūryboje, nei ekonomikos srityje. Juk stagnacinę Brežnevo erą lydėjo ekonomikos ir gyvenimo lygio nuopolis, vis didėjantis technologijų atsilikimas, mažėjanti įtaka trečiojo pasaulio valstybėms, pralaimėtas Afganistano karas ir t.t.
- ✓ asmenų grupių kova. Komunistinės visuomenės elitas toli gražu nebuvo vienalytis – jame buvo nemažai besivaržančių grupuočių. Taip pat nuolat stiprėjo legitimacijos krizės apraiškos: valdančiosios nomenklatūros cinizmas, plintantys mitai apie kapitalistinius Vakarų, kuriuose esą tekančios „pieno upės“, pašaipus nepasitikėjimas oficialiąja ideologija, apėmęs išsilavinusių gyventojų sluoksnius, ir pan.
- ✓ atsisakymas paklusti valdžiai. Karinių struktūrų neklusnumą valdžiai parodė nepavykęs Maskvos pučas 1991-ųjų rugpjūtį, kai elitiniai kariniai daliniai nepakluso perversmininkų įsakymams.

Pokomunistinę revoliuciją sukėlė tylios – kabinetinės – komunistinio partinio, vyriausybinių ir vadybinių elito vidinės kovos. Pokomunistinė revoliucija, tarsi pratęsda dar K. Markso pradėtą dialektinės akrobatikos tradiciją, lydinčio komunistinio bendrabūvio raidos peripetijas, atrodo lyg būtų apversta aukštyn kojomis: ji radosi ne apačioms spaudžiant viršūnes, o atvirksčiai – viršūnėms verčiant apačias jas spausti.¹⁷

2.2. Padėtis Lietuvos Respublikoje atkūrus Nepriklausomybę (1990-2004 metais)

Lietuva, vėl tapusi nepriklausoma respublika, negalėjo iškart pakeisti visų visuomeninio gyvenimo krypčių. Tai buvo daroma laipsniškai, todėl gali būti išskiriami tokie socialinių pokyčių etapai (remiantis M.P.Šaulausko pateiktu skirstymu¹⁸):

Pirmasis – *revoliucinis* – etapas apėmė naujų ideologinių nuostatų suformulavimą bei teisinį ir konstitucinį jų įtvirtinimą. Šis etapas truko nuo 1988 iki 1992 m. Per šiuos metus pagrindinės struktūrinės visuomenės charakteristikos (turtinės, ekonominės, demografinės, organizacinės, profesinės, šeimos ir pan.) kito palyginti nedaug. Tuo metu užfiksuotų pokyčių mastas nebuvo itin stambus. Galima teigti, jog radikaliausios permamos buvo apėmusios spaudą, kurioje buvo reiškiamos įvairios idėjos, bei kur kas menkiau matomą politikų ir inteligentų veiklą: valdančiąją bei opozicines partijas, kūrybines sąjungas ir akademinės institucijas. Taip pat tai smarkiai skatino tiek jau esamų pilietinės visuomenės institucijų – nuo profesinių sąjungų iki uždraustų politinių organizacijų ir Bažnyčios – aktyvumą, tiek ir naujų pilietinių

¹⁷ Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990-1998. Vilnius: Garnelis, 2000. P. 12-13.

¹⁸ Ten pat, p. 20-21.

susivienijimų – visų pirma politinių sąjungų ir partijų – formavimąsi. 1990 m. vasario 24 d. įvyko rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą, kuriuos ryškia persvara laimėjo Sąjūdžio atstovai. Į naująjį parlamentą išrinkti deputatai kovo 11 d. pirmajame posėdyje vienbalsiai priėmė dokumentus, kuriais de jure įtvirtino Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę. Tačiau de facto savarankiška – pripažinta kitų valstybių bei tarptautinių organizacijų – Lietuva tapo tik prabėgus pusantrų metų, Maskvoje pralaimėjus pučistams. Apibendrinant, šis etapas apėmė dviejų plotmių pokyčius: pilietinės visuomenės (nuo žiniasklaidos iki Bažnyčios) bei valdančiosios politinės visuomenės – politinio to meto valdžios elito bei jo institucijų – pokyčius.

Antrasis – *evoliucinis* – etapas prasidėjo 1992 m. (tiksliau, prasidėjo po galutinio revoliucinių jėgų įsitvirtinimo valdžioje – po nenusisekusio Maskvos pučo 1991-ųjų rugpjūtį). Šis etapas labiau apėmė ir struktūrinius socialinės tikrovės pasikeitimus. Socialinę pokomunizmo klasinę ir grupinę sąrangą lėmė dvejopo pobūdžio pokyčiai:

- Senųjų socialinių sluoksnių ir grupių keitimasis: pavyzdžiui, pramonės darbininkų ir inteligentų ėmė sparčiai mažėti, o paslaugų sektoriaus darbuotojų – daugėti; valstiečius, dirbančius žemę, ypač paveikė nuosavybės ir ūkininkavimo formų kaita, todėl jų skaičius taip pat sumažėjo.
- Ėmė formotis naujos socialinės grupės, kurios iki 1988 m. arba visai neegzistavo, arba buvo ne itin pastebimos (tiksliau, marginalinės) visuomenėje. Joms galima priskirti privačios nuosavybės turėtojus, privataus verslo atstovus, profesionalius vadybininkus bei ekonomiškai savarankiškus, pliuralistines vertybes išreiškiančius, ideologiškai neutralius intelektualus (idėjų kūrėjus). Pastarasis sluoksnis (kitaip nei tradicinė inteligentija) ne tik beveik visiškai nepriklauso nuo politinės situacijos, bet ir nėra įsitikinę savo ypatinga socialine misija. Iš esmės nuo 1992 m. pasikeitė ne tik teisiniai ir ekonominiai valstybinio gyvenimo pagrindai, bet ir įsisiūbavo klasinė, profesinė, kultūrinė ir moralinė visuomenės kaita, todėl ir prireikė įvardyti naujus kasdieninį visuomenės gyvenimą reglamentuojančius principus, orientyrus ir motyvus. Tad nors ir praėjo vos keleri metai, jau buvo sunku surasti tokią socialinę erdvę, kurioje nebūtų padaryta jokių radikalių permainų, kurios iškelė naujus ir sustiprino jau buvusius socialinės atskirties pavidalus.

Tačiau 1992 m. parlamento rinkimuose, laimėję net 2/3 balsų, į valdžią buvo gražinti ekskomunistai. Tai buvo nepasitenkinimo priverstinai keisti įprastą gyvenimo būdą išraiška – anomijos, kilusios dėl išibėgėjusių visų socialinių pokyčių, padiktuotas atoveiksmis.

Tokia pati socialinio konflikto logika lėmė ir 1996 m. Seimo rinkimus: piliečiai pirmiausiai balsavo ne prieš ar už kurią nors politinę jėgą, idėją ar partiją, o prieš kiekvieną valdžioje esančią partiją ir už tai, kad būtų pristabdyta daugumą apėmusi bei toliau grėsmingai tebeplintanti anomija. Šiame evoliuciniame pokomunistinio socialinio pokyčio etape išryškėjo,

kad Sąjūdžio laikais susiklosčiusią moralinę politinės valdžios (valstybės) ir pilietinės visuomenės santarvę pakeitė atviras šių dviejų socialinės būties klodų konfliktas.¹⁹

Tad visi Nepriklausomybės pirmojo dešimtmečio parlamento rinkimai parodė, kad pagrindinė kova atstovauti piliečius vyko tarp atkuriamosios (atstovaujamos konservatorių bei krikščionių demokratų) ir tęstinės (atstovaujamos ekskomunistų) politinių jėgų, vis labiau stiprėjant naujoms tendencijoms (liberalai, centristai ir socialdemokratai). Tai, kad per pirmuosius trejus Seimo rinkimus (1989, 1992, 1996 m.) absoliučią daugumą pakaitomis sudarydavo tai viena, tai kita nuosekliausiai viena kitai oponuojanti politinė jėga, t. y. tai, kad per šį trumpą laikotarpį jau tris kartus iš esmės pasikeitė politinė krašto vadovybė, liudija atkuriamosios ir tęstinės politinių jėgų svarbą ir mastą.

Po 2000 m. Seimo rinkimų minėta situacija radikaliai nepasikeitė, nes valdžios neteko iki tol joje vyravusios politinės jėgos, tačiau atsiradusi naujoji tendencija (tarsi trečiasis kelias, ieškant optimaliausio varianto) politikoje ryžtingai išitvirtino valdžioje, t.y. piliečiai balsavo už naujas, iki tol politiniame gyvenime nefigūravusias politines jėgas. Tokia pat situacija buvo ir po pastarųjų Seimo rinkimų, vykusių 2004 m., kuomet daugiausiai balsų gavo tik prieš rinkimus aktyviau veikti pradėjusi nauja politinė jėga, o ankstesniame parlamente valdžioje buvusioms politinėms jėgoms teko pasitraukti į opoziciją.

Politiniai pokyčiai darė ženklią įtaką ir ekonominiams pokyčiams valstybėje. 1990 m., dar prieš pasirašant kovo 11 d. Nepriklausomybės atkūrimo aktą, buvo priimtas LTSR Nuosavybės pagrindų įstatymas, kuriame buvo įtvirtintos naujos nuosavybės formos: asmeninė (privati), grupinė (kolektyvinė) ir valstybinė. 1990 m. kovo 11 d. Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme (toliau – LPI) tokia nuostata dar kartą buvo įtvirtinta 48 str., kuriame teigiama: „Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė“. Kitame šio teisės akto straipsnyje (46 str.) buvo užfiksuoti ir pagrindiniai artėjančios privatizacijos kontūrai: „Valstybinės nuosavybės teise Lietuvos Respublikai priklausantis turtas Lietuvos įstatymų nustatyta tvarka gali būti perduotas atlygintinai arba neatlygintinai piliečių, jų grupių (kolektyvų) nuosavybėn“. Tuometinė LR premjerė Kazimira Danutė Prunskienė lygiai po mėnesio nuo LPI paskelbimo ir Nepriklausomybės akto pasirašymo paskelbė prioritetinius LR Vyriausybės uždavinius artimiausioje ateityje. Tokiais tikslais buvo įvardinti: „perėjimas iš komandinės į saikingai valstybės reguliuojamą socialiai orientuotą rinkos ekonomiką, priimti privatizacijos programą, įtvirtinti nuosavybės formų įvairovę, suformuoti rinką ir konkurenciją

¹⁹ Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990-1998. Vilnius: Garnelis, 2000. P. 25.

bei įvesti tvirtą valiutą“.²⁰ Panašios dvasios idėjos išliko ir dabar yra įtvirtintos 1992 m. spalio 25d. visuotiniame referendume Lietuvos žmonių priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Konstitucijos 46 straipsnis numato: „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“. Konstitucijos 23 straipsnyje numatyta, kad „nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teises saugo įstatymai. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“. Taip pat LR Konstitucijos 47 straipsnyje stipriai išplėsta Lietuvos Respublikos išimtinės nuosavybės teisė. Vadovaujantis minėta nuostata į ją patenka „žemės gelmės, valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai. Lietuvos Respublikai priklauso išimtinės teisės į oro erdvę virš jos teritorijos, jos kontinentinį šelfą bei ekonominę zoną Baltijos jūroje“.

Deja, 1990 m. balandžio 18 d. Lietuvai buvo paskelbta ekonominė blokada, kurios metu buvo nutrauktas naftos tiekimas, ženkliai sumažintas dujų tiekimas (tik ~16% buvusio kiekio), todėl žmonėms ėmė trūkti darbo, sustojo gamyba, padidėjo infliacijos tempai. Blokada buvo nutraukta tik liepos mėnesį.

Kalbant apie minėto laikotarpio Lietuvoje egzistavusią finansų politiką, svarbiausias jos aspektas buvo tvirtos nacionalinės valiutos įvedimas. Iki 1991 metų liepos 29 d. Lietuvoje galiojo Rusijos rubliai, o nuo minėtos datos greta jų pradėta naudoti laikinuosius pinigus – talonus. Rusijos rubliai iš apyvartos buvo išimti tik 1992 m. rugsėjo 30 d. ir galutinai paskelbti užsienio valiuta. Toliau Lietuvoje vienintelė galiojanti valiuta buvo talonai. Tokia situacija tęsėsi iki 1993 m. birželio 25 d., kol jie buvo pakeisti į nacionalinę valiutą – litą. Minėtu laikotarpiu Lietuvoje išpūdingais tempais augo infliacija: 1990 metais ji buvo lygi 39%, 1991 metais – 382,7%, 1992 metais – 1163%. Įvedus litą, infliacijos tempai ėmė mažėti (1993 metais infliacija siekė 189%, 1994 metais – 45,1% ir t.t.) ir valstybės ekonomika šiek tiek stabilizavosi²¹. Infliacijos kitimo tempai Lietuvoje nuo 1996 metų geriau atsispindi pateikiamoje lentelėje.

1 lentelė. Infliacijos kitimas Lietuvoje²²

Infliacijos kitimas (gruodžio mėnesį, palyginti su praėjusių metų gruodžio mėnesiu), %	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	13,1	8,4	2,4	0,3	1,4	2,0	-1,0	-1,3	2,9	3,0

²⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramos. T.6. P. 31-34.

²¹ Klubas „Pinigų srautas“. <http://www.pinigusrautas.lt/metodina-analitika/lietuvos-pensiju-sistemos-tobulinimas-4.html>, (2006-10-17).

²² Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1116>, (2006-10-17).

Žemės ūkio kolūkiams priklausiusi žemė buvo išdalinta mažais sklypeliais žmonėms, kurių daugumai jos gavimas nebuvo labai pelningas, neretai netgi nešė nuostolius. Vietoje kolūkių įsikūrusioms žemės ūkio bendrovėms nebuvo lengva prisitaikyti prie naujų rinkos sąlygų, todėl nemaža jų dalis buvo likviduotos, o išlikti sugebėjo tik tokios, kurios turėjo galimybę įsigyti daugiau žemės, plėsti savo veiklą.

Minėti ekonomikos pokyčiai nulėmė ir begalę socialinių pasikeitimų žmonių gyvenime. Visų pirma iki Nepriklausomybės buvusi vienalytė – samdomųjų – visuomenė virto privačių savininkų ir samdomųjų visuomene.²³

Pagerėjus Lietuvos ekonominei padėčiai – padidėjus BVP, sumažėjus infliacijos lygiui ir išaugus prekybos su kitomis valstybėmis apimtims, 1999 gruodžio 10-11 d. Helsinkyje vykusiame Europos Viršūnių susitikime Lietuva kartu su kitomis penkiomis kandidatėmis buvo oficialiai pakviesta derybų su ES.

Lietuva, derybas dėl narystės ES pradėjusi 2000 m. vasario 15 d., sparčiai pasivijo dvejais metais anksčiau derybas pradėjusias kandidates. Buvo keliami tokie tikslai: baigti derybas 2002 m., įstoti į ES per pirmąjį plėtros etapą ir dalyvauti 2004 m. liepos mėnesį vykstančiuose Europos Parlamento rinkimuose, o vėliau – ir kitų metų ES biudžeto svarstyje.

Lietuvai derybos su ES sekėsi gerai, nuveiktas didelis darbas rengiantis narystei ES, modernizuojant šalies ūkį ir valdymą, tęsiant reformas daugelyje sričių, derantis dėl narystės sąlygų ir įgyvendinant jau priimtus įsipareigojimus.

Labai svarbus žingsnis Lietuvai buvo žengtas 2002 m. vasarį, kai litas buvo susietas su euru. Sprendimas dėl lito susiejimo su euru buvo priimtas atsižvelgus į tai, kad Lietuvos ūkis vis labiau integravosi į Europos Sąjungos šalių ekonomiką ir kad lito susiejimas su euru skatino tolesnę ekonominę integraciją kartu su ES narėmis bei neprieštaravo tikslui ateityje dalyvauti Valiutų kurso mechanizme II (VKM II). Taip buvo padėtas pagrindas tam, kad, įstojusi į ES, Lietuva, pagal reikalavimus du metus dalyvavusi VKM II ir atitikusi nustatytus kriterijus, galėtų įsivesti eurą.

2002 m. gruodžio 13 d. Kopenhagoje vykusiame ES Viršūnių susitikime Lietuva oficialiai baigė derėtis su ES ir buvo pakviesta prisijungti prie ES 2004 metais.²⁴

²³ Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija: 1990-1997 metai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999. P.121.

²⁴ „Lietuva Europos Sąjungoje”. http://www.euro.lt/liet_integracija/derybos.php3?TopMenuID=2&LangID=1, (2006-10-23).

2.3. Situacija Lietuvos Respublikai prisijungus prie ES

(nuo 2004 gegužės 1 d.)

Geriausiai bet kokią situaciją atskleidžia su ja tiesiogiai susiję asmenys. Tad šiame poskyryje esminiai pasikeitimai Lietuvai įstojus į ES bus atskleidžiami per atliktas Lietuvos gyventojų apklausas ir jų pareikštą nuomonę.

Referendumo, vykusio dėl Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą, rezultatai buvo daugiau nei palankūs: net 91% balsavusiųjų pasisakė „už“, ir 2004 m. gegužės 1 d. Lietuva tapo pilnateise Europos Sąjungos nare. Įstojus į minėtą organizaciją, apklaustų asmenų, kurie teigiamai vertino ES, skaičius išliko panašus į tą, kuris ir buvo ruošiantis prisijungti prie ES (apklauso duomenimis 2004 m. gegužės mėn. už prisijungimą pasisakė ~70% Lietuvos gyventojų, o prabėgus daugiau nei pusmečiui po įstojimo į ES, t.y. 2004 m. gruodžio mėn., šis skaičius siekė ~68%). Apskritai Lietuva Europos Sąjungoje yra viena labiausiai (labiau tik Airija) vertinančių narystę šioje organizacijoje. Lietuviai su ES sieja greitą ekonomikos augimą, taip pat džiaugiasi atsiradusiomis naujomis galimybėmis: laisvo judėjimo per sienas tarp ES valstybių narių ir teisėtu darbu kitose ES valstybėse narėse su visomis socialinėmis garantijomis.²⁵ Be to, lietuviai labiau pasitiki ES struktūromis (Socialinių tyrimo instituto duomenimis, Europos parlamentu pasitiki 56% lietuvių) bei juose dirbančiais Lietuvos atstovais (ypač gerai visuomenės vertinamas eurokomisarės D.Grybauskaitės darbas), negu nuolatinių skandalų krečiamomis valstybės institucijomis. Rengimasis prisijungti prie Europos Sąjungos ir su juo susiję visuomeniniai pokyčiai lietuviams suteikė daugiau vilties, kad artimiausioje ateityje jų gyvenimas pagerės. Socialinio tyrimo instituto duomenimis, 2000 m. tik 47% lietuvių manė, kad per artimiausius penkerius metus ekonominis šalies lygis pakils, o 2004 m. taip mąstančiųjų padaugėjo beveik 1,6 karto ir sudarė apie 75% visų apklaustųjų. Atitinkamai nesitikėjusių ekonominio pagerėjimo 2000 m. buvo 46% apklaustųjų, o 2004 m. tik 8% visų apklaustų asmenų. Tačiau vis dar yra dalis lietuvių, kurie mano, kad praeityje gyventi buvo geriau, tačiau pastaraisiais metais daugiausiai tokią nuomonę turinčiųjų buvo vyresnio amžiaus, žemesnį išsilavinimą turintys bei dažniausiai kaimo regionuose gyvenantys žmonės. Išsilavinę, jaunesni didžiųjų miestų gyventojai į ateitį žvelgia optimistiškai ir nėra linkę grįžti prie socialistinės ekonomikos. 2005 metais atliktos apklauso duomenimis (2005 metų gegužės 5-8 dienomis ETC užsakytu atlikta „RAIT“ anketinė Lietuvos gyventojų apklausa), net 64% lietuvių požiūris į europiečius bei amerikiečius buvo palankus, o į Lietuvoje gyvenančius čigonus (romus) net 77%, į čečėnus – 55%, musulmonus – 51% apklaustų lietuvių žvelgė su nepasitikėjimu. Tokie

²⁵ Socialinių tyrimų institutas. Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005. P. 64-65.

duomenys parodo, kad, artėjant stojimui į ES bei Lietuvai tapus ES pilnateise nare, Lietuvos gyventojai vis labiau save laiko šiuolaikiškais europiečiais, o požiūris į Rytų valstybių, anksčiau buvusių artimiausių kaimynių, bei islamo šalių gyventojus, tampa vis nepalankesnis. Neatsitiktinai pastaraisiais metais Lietuvoje padaugėjo atvejų, kai nuo nusikaltėlių nukenčia čia gyvenantys imigrantai iš minėtų šalių.

2.4. Neigiamos socialinių pokyčių pasekmės

Žinoma, besikeičiant visuomenei, atsiranda ir šalutinis tokių pokyčių poveikis – neigiamos pasekmės. Sociologai jas skirsto į kelias rūšis: alkoholizmas, narkomanija, savižudybės, demografiniai procesai (migracija, urbanizacija), pajamų nelygybė, skurdas.

Alkoholizmas – tai lėtinė liga, kurią sukelia dažnas alkoholio produktų vartojimas. Tarybiniais metais valstybė alkoholizmą bandė tramdyti griežtais administraciniais metodais ir priverstiniu gydymu. Šiandien Lietuvoje mažai kas tiki priverstinio gydymo galimybėmis. Prievarta gydomi tik nusikalstamas veikas padarę ir teismo nubausti alkoholikai. Į socialines ir psichologines rehabilitacijos įstaigas teismas gali pasiųsti ir už sistemingą administracinės teisės pažeidinėjimą, policijos priežiūros taisyklių nesilaikymą. Visi kiti apsisprendžia patys: gydytis jiems ar ne. Tačiau praktikoje tokių apsisprendusiųjų gydytis pasitaiko retai.

Alkoholizmas plinta dėl įvairių priežasčių. Tai svetingumo tradicijos, įvairios šventės, kompanijos, noras atsipalaiduoti ir t.t. Politinių ir ekonominių lūžių metu nusiraminimo dažnai ieškoma alkoholyje. Žmonėms sunku susitaikyti su vėl laužomu gyvenimu. Mieste alkoholikai per daug neišsiskiria iš kitų tarpo, o kaimo ir mažų miestelių gyventojų dažnas alkoholio vartojimas ypač ženklus. Įtakos, ypač paaugliams, turi ir socialinė aplinka, paties asmens sugebėjimas (ne)susidoroti su problemomis. Alkoholizmu dažniausiai serga vyrai, bet sunkiau serga moterys bei paaugliai. 1985-1989 metais Lietuvoje buvo užregistruota apie 60 000 alkoholikų, 1991 metais – virš 65 000, 1995 metais – apie 71 000. Tai yra oficialūs skaičiai, nors faktiškai priklausomų nuo alkoholio asmenų yra kur kas daugiau – įtariama, kad jų gali būti apie 400 000. Geria vis jaunesni žmonės. 1995 metais Pedagogikos institutas tyrė 15-16 metų moksleivius ir nustatė, kad net 94,8% jų vartojo alkoholinius gėrimus.²⁶

Narkomanija ypač paplito atsivėrus valstybių sienoms. Dauguma narkomanų yra jauni žmonės: vaikai, paaugliai. Kiekviena grupė vartoja jiems prieinamas narkotines medžiagas. Vaikai uosto klijus, dažus ar jų skiediklius, benzina ir kitas lakiąsias medžiagas. Paaugliai ir jaunuoliai perka stimulatorių, haliucinogenų, trankviliantų grupės narkotikus. Organizmas ir

²⁶ Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija: 1990-1997 metai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999. P.187-188.

psichika greitai pripranta prie narkotikų ir negali be jų išverti. Todėl narkomanai gydomi ilgai ir lėtai.

Narkotikus vartoja socialinių bei psichinių problemų turintys asmenys: vaikai iš asocialių, nepilnų šeimų, nesutariantys su tėvais, arba atvirksčiai, pernelyg lepinami; suaugę nesuprasti „genijai“, pervertinę savo galimybes; žmonės, ištikti nesėkmių ir ieškantys nusiramino. Nemažą reikšmę turi smalsumas, noras patirti malonumą, siekis būti pripažintu savo grupėje, parodyti vyriškumą ar šokiruoti artimuosius.

Narkomanų skaičius sparčiai auga: 1989 metais pagal oficialius duomenis buvo 388 narkomanai, 1990 metais – 443, 1992 metais – 500, 1993 metais – per 1000 narkomanų, 1996 metais – 1804 narkomanai.²⁷ Manoma, kad tada iš tikrųjų narkomanų buvo apie 10-14 tūkstančių. Bėgant laikui, narkotikus vartojančių asmenų vis daugėjo. Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, 2003 metais buvo 4 689 oficialiai užregistruoti narkomanai, 2004 metais – 5 011 narkomanų. Realiai tokių asmenų gali būti 10 kartų daugiau, nes tik kas dešimtas iš visų narkomanų kreipiasi į medikus pagalbos ir gydos. Tad tikėtina, kad Lietuvoje dabar yra daugiau kaip 46 tūkstančiai narkomanų.²⁸ Nors gydymas ir yra anoniminis, tačiau į medicinos įstaigas vis dar kreipiasi nedaugelis, nes bijo viešumo, neigiamo visuomenės požiūrio. Jautri psichika greičiau pakreipia juos kita linkme – užsidaryti savame rate arba net pasirinkti mirtį. Narkomanai dažniau už kitus suserga įvairiomis infekcinėmis ligomis, taip pat ir ŽIV.

Kovoti su narkomanija sunku, nes prie narkotikų jau pripratę asmenys pastebimi per vėlai. O svarbiausia – narkotikų verslas, remiantis pasauline praktika ir patirtimi, yra pelningas. Visos narkotinės medžiagos kainuoja brangiai ir ne kiekvienas asmuo jų gali iš savo turimų išteklių įsigyti. Pasitaiko atvejų, kad narkomanai atiduoda narkotikų prekeiviams visą uždarbį, praranda turtą, tampa nusikaltėliais, nes nebegali gyventi be brangiai kainuojančių narkotikų.

Įstatymai, baudžiantys už neteisėtą alkoholio gamybą, narkotikų gamybą, laikymą bei platinimą, gausūs teisėtvarkos padaliniai, persekiojantys įstatymų laužytojus, nedavė ir neduoda didesnės naudos. Kol priklausomų nuo alkoholio ir narkotikų daugėja, pilnas iš to didelis, tol kova su šiomis blogybėmis yra tarp nelygiaverčių pusių.

Savižudybės. Tarybiniais metais savižudybių skaičius pamažu vis augo. 1962 m. 100 000 gyventojų teko 15,8 savižudžio, o 1985 metais – jau 33,7 savižudžio. Pertvarkos metais jų skaičius krito, bet nuo 1990 metų vėl pradėjo augti. Tuomet 100 000 gyventojų teko 25,9 savižudžiai, 1992 metais – 34,4, 1994 metais – 45,8, 1996 metais – 46,4 savižudžio. Vėliau savižudybių skaičius 100 000 gyventojų Lietuvoje išliko gana stabilus: 1998 metais jis buvo lygus 43,8, 2000 metais – 46,6, 2002 metais – 44,7. Pastaraisiais metais savižudybių skaičius

²⁷ Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija: 1990-1997 metai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999. P.188.

²⁸ Valstybinis psichikos sveikatos centras. http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm, (2006-11-02).

100 000 gyventojų ėmė po truputį mažėti: 2003 metais – 42,1, 2004 metais – 40,2, 2005 metais – 38,6, tačiau nepaisant to, Lietuva ir toliau išlieka tarp pirmaujančių pagal šią statistikos kategoriją.²⁹ Dažniausiai žudosi 40-49 m. vyrai ir 40-59 m. moterys. Kasmet nusižudo 4-5 vaikai, o 15-20 metų jaunuolių nusižudo dar daugiau, pavyzdžiui, 1996 metais nusižudė 48 tokio amžiaus jaunuoliai.

Savižudžių plitimą sąlygoja ekonominiai ir socialiniai pokyčiai. Dar XIX a. pabaigoje E. Diurkheim, nagrinėdamas kapitalistinio darbo pasidalijimo ir savižudybių sąsajas, pagrindine jų priežastimi laikė pasikeitusius žmonių santykius visuomenėje. Tad ir Lietuvoje, pasikeitus valstybinei santvarkai, prie naujovių nesugebėję prisitaikyti asmenys tapo atstumti visuomenės ir pakeldavo prieš save ranką.

Lietuvoje ryšys tarp savižudybių ir politinių, ekonominių bei socialinių pokyčių akivaizdus. Žudomasi dėl sudužusių iliuzijų greitai praturtėti, bankrutavus, netekus darbo, nesugebant pakeisti gyvenimo būdo, praradus saugumo jausmą. Vaikai ir paaugliai žudosi dėl tėvų dėmesio stokos, kai neranda paramos ir patarimo, kaip išspręsti pirmus, nepatirtus emocinius išgyvenimus, klaidas ir kt. Suprantama, kiekvienu atveju priežastys skirtingos, tačiau dažniausiai jos būna socialinės – savo vertės ir bendrumo su kitais praradimas.

Valstybė kol kas neskiria pakankamo dėmesio savižudybių prevencijai. Nors bandoma atlikti sociologinius jų priežasčių tyrimus, tačiau konkrečių veiksmų imamasi vangiai. Tik neseniai atsirado psichologinės pagalbos telefonai, o profilaktikos ir reabilitacijos centrams steigti bei išlaikyti trūksta lėšų. Kitaip galėtų dirbti ir žiniasklaida, nes vaikai ir paaugliai greitai užsikrečia pamėgdžiojimu. Kol į visą tai rimtai nežiūrima, Lietuva dar ilgai pirmaus pagal savižudžių skaičių pasaulyje.

Nedarbas. Geriausias galimybes įsidarbinti turi gerai išsilavinę, kvalifikuoti specialistai, o nekvalifikuotų darbuotojų poreikis darbo rinkoje yra žymiai menkesnis. Atsižvelgiant į tai, kad net ~4/5 įstojusių į aukštąsias mokyklas abiturientų sudaro miesto jaunimas, galima drąsiai teigti, kad kaimo jaunimui nėra sudaromos lygiavertės galimybės siekti savo gerovės. Dėl tokios situacijos susidarymo dažniausiai yra kalta nedėkinga kaimo jaunimo materialinė situacija, taip pat gerų specialistų – mokytojų – stoka provincijoje. Neradę darbo ir neturėdami nuolatinio užsiėmimo, jaunuoliai bando užpildyti savo laisvalaikį. Taip Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo, ypač kaimo regionuose, padidėjo alkoholio vartojimas, kuris yra susijęs ir su nusikalstamų veikų skaičiaus didėjimu. Juk neatsitiktinai daugiausiai nusikalsta jauni, darbingo amžiaus, tačiau niekur nedirbantys ir nesimokantys asmenys (jie sudaro apie 65% visų nusikalstamų veikų įvykdančių asmenų).

²⁹ *Savižudybių prevencija*. <http://www.savizudybes.lt/vidinis.asp?DL=L&TopicID=12#>, (2006-10-10).

Apskritai atkūrus Nepriklausomybę, perėjus į rinkos ekonomikos sąlygas, gyventojų užimtumas labai pasikeitė. Dirbančių gyventojų kasmet pradėjo mažėti. Pertvarkant pramonę, žemės ūkį, statybų industriją, įgyvendinant privatizaciją, buvo atleidžiami apskaitos ir planavimo specialistai, vyresnio amžiaus žmonės ir kt. Pradėjus reformuoti ekonomiką, daug žmonių pradėjo dirbti neoficialiai, žymiai sumažėjo dirbančiųjų pramonėje, o padaugėjo paslaugų sferoje. Tačiau kai kurių paslaugų sumažėjo ir atsidūrė prie išnykimo ribos (skalbyklos, pirtys, poilsio namai ir pan.).

Nepriklausomybės laikotarpio pradžioje nedirbančių žmonių Lietuvoje buvo nepalyginamai mažiau nei pastaraisiais metais. Štai 1991 metais tokių buvo tik 5 200 ir kasmet šis skaičius ėmė grėsmingai didėti: 1992 metais – 24 100 bedarbių, 1993 metais – 81 100 bedarbių, 1995 metais – jau 109 000 bedarbių.³⁰ Statistikos departamento duomenimis³¹, 1998 metais Lietuvoje buvo užregistruota 226 700 bedarbių, 2000 metais – 273 700, 2001 metais – 284 000 bedarbių. Vėliau šis skaičius dėl aktyvios gyventojų emigracijos tempų didėjimo ėmė truputį mažėti: 2002 metais buvo 224 400 užregistruotų bedarbių, 2004 metais – 184 400, 2005 metais – 132 900 užregistruotų bedarbių. O pastaraisiais metais, sparčiai mažėjant bedarbių skaičiui, Lietuvoje netgi ėmė trūkti darbo jėgos, tai ypač pastebima nagrinėjant ne itin aukštos kvalifikacijos, pagalbinių darbininkų rinką.

Demografiniai procesai. Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo smarkiai sumažėjo gimstamumas, padidėjo mirtingumas, sumažėjo santuokų sudarymo skaičius ir padaugėjo besiskiriančių porų, be to, pakito ir migracijos srautai – daugiau asmenų migruoja nei atvyksta, priešingai nei sovietiniais laikais.

Nuo Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje vyksta aktyvūs migracijos procesai, kuomet labai daug žmonių emigruoja į kitas valstybes, tikėdamiesi geresnio gyvenimo. Migracijos departamento prie VRM duomenimis, minėtu laikotarpiu kasmet iš Lietuvos išvyksta 20-30 tūkstančių gyventojų, o po įstojimo į Europos Sąjungą šie skaičiai tik dar labiau išaugo. Didelė dalis į Lietuvą atvykstančių imigrantų turi didesnę galimybę tapti nusikaltėlių aukomis arba patys padaryti nusikalstamas veikas, dėl tam tikrų socialinių ir psichologinių problemų, susijusių su įsikūrimu naujoje aplinkoje. Dauguma atvykstančių imigrantų yra iš Rusijos bei NVS šalių, kuriose ekonominis išsivystymo lygis yra žemesnis, jas krečia karinių konfliktų bei socialinių sukrėtimų karštinė, o tai lemia, kad iš tokių šalių atvykę imigrantai yra labiau linkę nusikalsti nei vietos gyventojai. Lietuvai įstojus į ES, buvo pastebėta tendencija, kad anksčiau į Lietuvą užklysdavę imigrantai tikėdavosi per ją patekti į Vakarų

³⁰ Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990-1998. Vilnius: Garnelis, 2000. P. 54.

³¹ Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1312>, (2006-10-09).

Europos šalis, o dabar, dėl pagerėjusios ekonominės padėties, Lietuva jiems tampa galutiniu kelionės tikslu.

Urbanizacija. Pats žodis „urbanizacija“ reiškia populiacijos dalies, gyvenančios urbanizuotose vietovėse (miestuose), augimą – t.y. žmonių kėlimąsi gyventi iš kaimo į miestą. Šis terminas taip pat nusako ir socialinius pokyčius, kuriuos lemia gyventojų koncentravimasis tam tikroje vietovėje. Visame pasaulyje matyti aiškios tendencijos, kad miestuose gyvena daugiau jaunesnių asmenų negu kaimo vietovėse, taip pat yra ir Lietuvoje. Miestuose ir nusikalstamumo lygis yra didesnis ir juose vyksta daugiau socialinių pasikeitimų, nes jaunimas yra mažiau prisirišęs prie tradicijų, papročių, jie lengviau priima naujus iššūkius bei siekia patirti naujų išpūdžių. Taip pat miestiečiams yra būdingas susvetimėjimas, individualizmo jausmas, neįaučiamas emocinio artumo trūkumas. Lietuvoje dauguma gyventojų gyvena mieste (apytiksliai 2/3 visų Lietuvos gyventojų), todėl miestuose yra padaroma ir ~3/4 visų nusikalstamų veikų.

Pajamų nelygė, skurdas. Kriminologų yra vieningai pripažįstama, kad labai svarbus veiksnys, lemiantis nusikalstamumą, yra ekonominė valstybės gerovė. Pats terminas „ekonominė valstybės gerovė“ reiškia visuomenės veiklos sritis, susijusias su materialinių gėrybių kūrimu, kuri apima gamybą, pagamintų produktų paskirstymą ir suvartojimą. Ekonominė valstybės gerovė veikia ne tik turtinių nusikalstamų veikų kiekį, bet ir visą nusikalstamumą. Būtent po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvai perėjus nuo socializmo prie liberalizmo idėjų, nuo planinio ūkio prie didelės dinamikos rinkos ekonomikos sąlygų, atskiri visuomenės nariai turi labai skirtingus savo poreikių patenkinimo šaltinius, o skirtingos atskirų visuomenės grupių pajamos lemia sąlyginį visuomenės susisluoksniavimą į labai turtingų, pasiturinčių bei skurdžių visuomenės narių grupes. Todėl mažesnes pajamas gaunantys asmenys yra lyginami su turtingaisiais, kas gali juos paskatinti imtis nusikalstamos veiklos, siekiant panaikinti šią nelygę arba įsitraukti į marginalinių grupių veiklą.

Žlugus Sovietų Sąjungai, žlugo ir tuo laiku gyvavusi santvarka, neleidusi išivyrauti itin ryškiai nelygybei, kuri jau buvo pradėjusi išsigalėti. Tačiau Nepriklausomybės laikotarpio pradžioje, prasidėjus privatizacijos procesams, padažnėjus valstybinio turto grobstymo atvejams, labai staigiai išryškėjo tam tikrų asmenų, kurie neteisėtais būdais susikrovė turtus ir vėliau juos legalizavo bei tapo visuomenėje gerbiamais verslininkais, sluoksnis. Tačiau didžioji dalis asmenų, nesugebėję ar nenorėję tokiais būdais praturtėti, kartu prarado ir galimybę pilnavertiškai konkuruoti su turtingaisiais. Tai buvo ypač būdinga kaimo regionų gyventojams, kuriems masiškai ėmė trūkti darbo, o suprastėjusios gyvenimo sąlygos neleido jiems užsitikrinti ir užtikrinti šeimos narių tinkamo išsilavinimo, sveikatos priežiūros ir pan. Tokia socialinė atskirtis pastūmėjo į jau minėtas alkoholizmo problemas ir dalį Lietuvos gyventojų privedė prie skurdo. Skurdą galima apibūdinti terminu „santykinė skurdo riba“. Santykinė skurdo riba yra nustatoma

apskaičiuojant ją kaip 50 procentų vidutinių vartojimo išlaidų. Pagrindiniai rodikliai, kuriais remiamasi analizuojant skurdą, yra skurdo lygis ir skurdo gylis. Skurdo lygis – tai gyventojų, esančių žemiau skurdo ribos, dalis. Jų pajamos (vartojimo išlaidos) yra mažesnės negu tam tikru metodu apskaičiuota skurdo riba. Skurdo gylis parodo, kiek vidutiniškai skurstančiųjų pajamos (išlaidos) yra mažesnės už skurdo ribą.

Statistikos departamento 2005 m. namų ūkių biudžetų tyrimo duomenimis³², 16,9 procento (apie 577 tūkst.) gyventojų vartojimo išlaidos buvo mažesnės nei 50 procentų vartojimo išlaidų vidurkio. Palyginti su 2004 metais, santykinio skurdo lygis padidėjo 0,8 procentinio punkto, o per dvejus (nuo 2003 metų) metus – 1 procentiniu punktu. Santykinio skurdo riba 2005 m. buvo 362,7 lito vienam ekvivalentiniam vartotojui per mėnesį. Tai reiškia, kad vienišas asmuo buvo laikomas gyvenančiu santykiniam skurde, jeigu jo mėnesinės vartojimo išlaidos neviršijo 362,7 lito.

Kadangi santykinio skurdo ribos dydis priklauso nuo vidutinio gyvenimo lygio, pastarajam keičiantis, kinta ir santykinio skurdo lygis. Vidutinio gyvenimo lygio kitimo įtakai eliminuoti, analizuojant skurdo lygio kitimą naudojama 2004 m. santykinio skurdo riba, ją indeksuojant vartojimo kainų indeksu. Atmetus bendrą vartojimo lygio kitimą, kuris kartu daro įtaką ir santykinio skurdo ribos kitimui, gyvenančių santykiniam skurde asmenų lyginamoji dalis 2005 m. sudarė 14 procentų ir, palyginti su 2004 m., sumažėjo 2,3 procentinio punkto.

Daugiausiai žemiau skurdo ribos gyvenančių žmonių yra žemo išsilavinimo, bedarbių, pensininkų grupėse, daugiavaikėse šeimose. Tokia socialinė diferenciacija negali apseiti be pasekmių ir be nusikalstamų veikų, ypač turtinių, skaičiaus augimo.

³² Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1333>, (2006-10-09).

3. SOCIALINIŲ POKYČIŲ IR NUSIKALSTAMUMO RAIDOS RYŠYS

3.1. Bendra nusikalstamumo Lietuvoje apžvalga

Socialiniai pokyčiai, kartu su ekonominiais, politiniais ir teisiniais pokyčiais, padarė įtaką ne tik visuomenės gyvenimui, bet ir nusikalstamumui. Šiame poskyryje bus aptartos bendros nusikalstamumo tendencijos nuo 1990 metų iki dabar.

Perėjimas prie rinkos ekonomikos iš esmės pakeitė visą ūkinę ir socialinę sistemą, taip pat pakito ir nusikalstamumo sistema.³³ Tačiau net ir praėjus daugiau nei 15 metų, Lietuvoje nusikalstamumo rodikliai išlieka ganėtinai dideli. Tyrimai parodė, kad tai nėra vien Lietuvos problema. Nors įvairiose pasaulio vietose esančiose valstybėse gyvenama pagal visiškai skirtingus standartus ir tradicijas, tačiau apibendrinant galima padaryti vienintelę išvadą – kylant mokslo ir naujų technologijų lygiui, spartėjant gyvenimo tempui, nusikalstamumas pasaulyje vis auga. Tokius duomenis pateikė Jungtinių Tautų atliktas tarptautinis tyrimas, trukęs daugiau nei 30 metų, per kuriuos buvo ištirta apie 100 pasaulio valstybių.

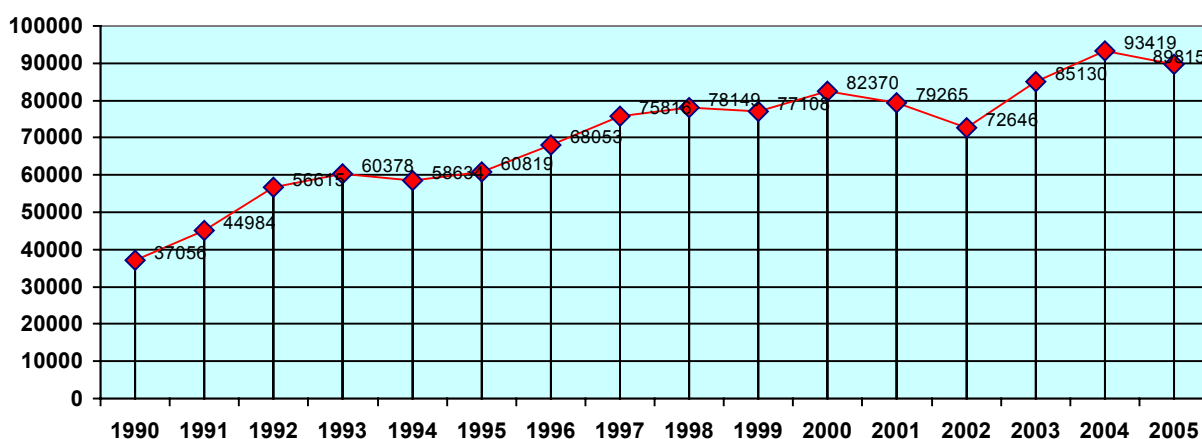
Kaip teigia prof. habil. dr. V. Justickis, Lietuvoje nusikalstamumo raidą galima išskirti į dvi sąlygines grupes: „iki 1990 m. egzistavęs socialistinis nusikalstamumas ir po 1990 m. atsiradęs kapitalistinis nusikalstamumas.“³⁴ Nusikalstamumo augimas nuo pirmųjų atsikuriančios Lietuvos valstybės gyvavimo dienų tapo rimta problema, tačiau negalima vienareikšmiškai teigti, kad žmonės pradėjo daryti daugiau nusikalstamų veikų pasikeitus santvarkai. 1990 metais iš viso buvo užregistruotos 37 056 nusikalstamos veikos³⁵ (o tai yra apie 1,7 karto daugiau nei 1988 metais), tačiau derėtų priminti, jog sovietiniais laikais nemaža dalis nusikalstamų veikų buvo slepiamos su valstybinės valdžios žinia, t.y. klastojama nusikalstamų veikų statistika, siekiant mažinti nusikalstamumo lygį šalyje. Nuo 1990 metų užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius ėmė sparčiai didėti ir tokia tendencija išliko iki 1993 metų. Per pirmuosius ketverius Nepriklausomybės metus kasmet užregistruojamų nusikalstamų veikų skaičius padidėjo daugiau negu 1,5 karto. Tokio didėjimo tendencijos turėjo kelti dar didesnę nerimą, nes kasmet užregistruojamų nusikalstamų veikų skaičius išaugdavo net po keletą tūkstančių (pavyzdžiui, 1991 metų duomenys ir 1992 metų duomenys skiriasi daugiau nei 11 000 nusikalstamų veikų). Nuo 1994 iki 1996 metų užregistruojamų nusikalstamų veikų skaičius šiek tiek stabilizavosi, tačiau tai ilgai netruko. Nuo 2003 metų užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius vėl smarkiai išaugo. Tai sietina su nauju LR Baudžiamojo kodekso, LR Baudžiamojo proceso kodekso ir LR

³³ Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija: 1990-1997 metai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999. P. 174.

³⁴ Justickis V. Kriminologija, I dalis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 300.

³⁵ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm>, (2006-10-15).

Bausmių vykdymo kodekso įsigaliojimu bei naujų nusikalstamų veikų kriminalizavimu. Tačiau, kaip doc. dr. A. Kiškis yra minėjęs savo darbuose, nepaisant „korektiškosios“ analizės šalininkų nuomonės, jog, vykstant esminėms teisinėms reformoms, neetiška yra lyginti nusikalstamų veikų skaičių prieš ir po pakeitimų, modernus nusikalstamumo statistikos suvokimas privalo nagrinėti nusikalstamumo raidą net ir kardinalių teisės pokyčių metu³⁶. 2005 metais, t.y. einant jau antriems metams po Lietuvos įstojimo į ES, buvo užregistruotos 89 815 nusikalstamos veikos. Dabar galima išvelgti naują tendenciją - naujausiais agentūros BNS duomenimis, per 2006 metų devynis mėnesius Lietuvoje buvo užregistruota 63 170 nusikalstamų veikų, ir tai, lyginant su tuo pačiu laikotarpiu pernai bei užpernai, reiškia, kad nusikalstamumas sumažėjo apytiksliai 8%.

1 pav. Užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius Lietuvoje Nepriklausomybės laikotarpiu³⁷

Taip pat būtina paminėti, kad nors registruojamų nusikalstamų veikų skaičius nuolat didėjo, tačiau išaiškinamų dalis išliko gana stabili ir sudarė ~40% visų registruotų nusikalstamų veikų. Svarbu yra ir tai, kad dabar apskritai ištiriama daugiau nusikalstamų veikų, o ištiriamų nusikalstamų veikų dalies mažėjimas atspindi natūralią vienodų išteklių tendenciją – kuo daugiau užregistruojama nusikalstamų veikų, tuo mažiau jų ištiriama.³⁸ Tačiau, reikia nepamiršti, kad registruotas nusikalstamumas neparodo tikrojo nusikalstamumo valstybėje skaičiaus, nes nemaža dalis nusikalstamų veikų lieka nežinomos (latentinis nusikalstamumas).

Skaičiuojant užregistruotas nusikalstamas veikas 100 000 gyventojų, šis skaičius nuolat didėjo, o Lietuvai įstojus į ES, šis rodiklis dar labiau padidėjo, nes, kaip jau minėta, nusikalstamumas nuolat auga, o gyventojų mažėja – Statistikos departamento duomenimis³⁹,

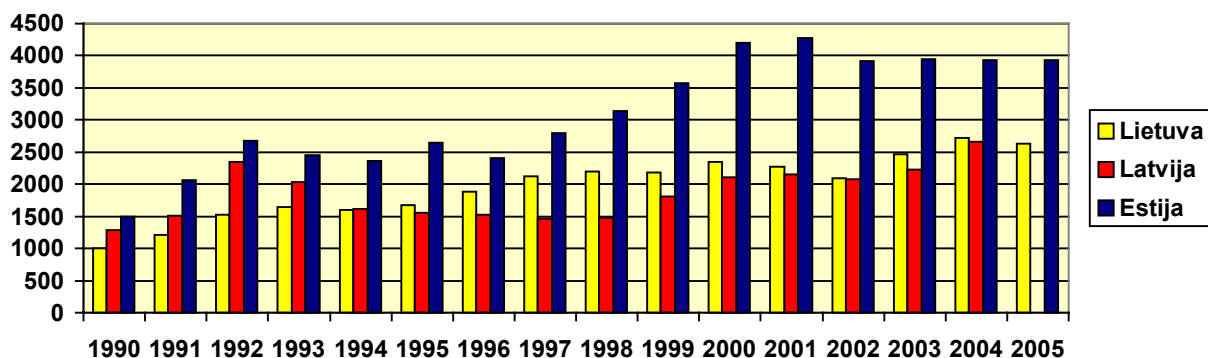
³⁶ A. Kiškis. Nusikalstamumas Lietuvoje: ką pakeitė teisės reforma? // Jurisprudencija. 2006, Nr. 3 (81). P. 32-39.

³⁷ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm>, (2006-10-14).

³⁸ A. Kiškis. Nusikalstamumas Lietuvoje: ką pakeitė teisės reforma? // Jurisprudencija. 2006, Nr. 3 (81). P. 32-39.

³⁹ Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1936>, (2006-10-13).

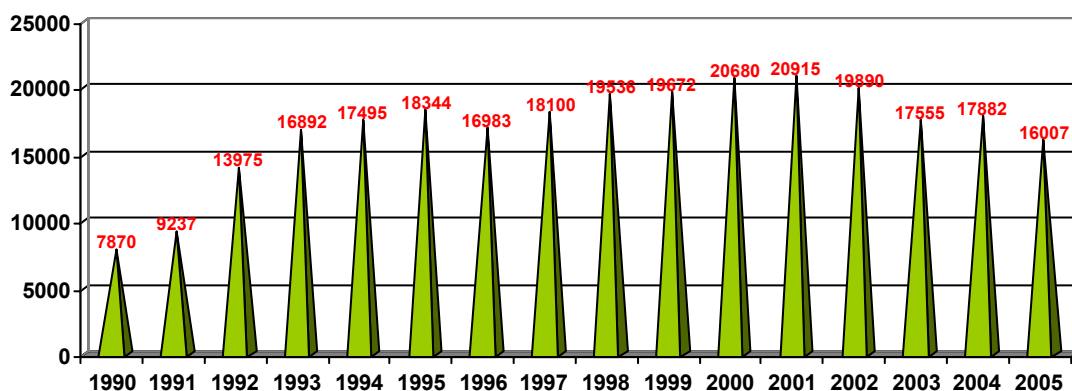
vien nuo 2004 metų iš Lietuvos emigravo apie 80 000 Lietuvos gyventojų. Lyginant šiuos Lietuvos nusikalstamumo rodiklius su kitomis Baltijos šalimis – Latvija ir Estija, – labai ryškaus skirtumo nėra⁴⁰. Visose šiose valstybėse nusikalstamumo kitimo tendencijos ir tempai yra labai panašūs, nes yra susiję su panašiais vidiniais socialiniais bei ekonominiais pokyčiais, taip pat didelę įtaką daro labai panašūs užsienio politikos klausimai (stojimas į ES, NATO, bendravimas ir bendradarbiavimas su didžiąja kaimyne Rusija). Visų Baltijos valstybių nusikalstamumo, išreikšto nusikalstamų veikų skaičiumi 100 000 gyventojų, raida pateikiama 2 paveikslėlyje.

2 pav. Baltijos šalių nusikalstamų veikų skaičiaus, tenkančio 100 000 gyventojų, palyginimas (2005 m. Latvija nepateikė duomenų)

Nuo 1990 metų Lietuvoje smarkiai pradėjus didėti padarytų nusikalstamų veikų skaičiui, kartu ėmė didėti ir nuteistų fizinių asmenų skaičius. Ypač ryškiai tai atspindi 1990-1993 metų statistika šioje srityje, nes nuo minėtu laikotarpiu šis rodiklis padidėjo daugiau nei du kartus. Vėlesniais metais tokio spartaus nuteistų asmenų skaičiaus didėjimo neužfiksuota, tačiau šis skaičius beveik nuolat po truputį didėjo ir tik nuo 2002 metų nuteistų asmenų skaičius ėmė mažėti (daugiau žr. 3 pav.). Tai, visų pirma, yra vykdytos baudžiamosios politikos pasekmė, nes, nuolat didėjant nuteistų asmenų skaičiui, buvo susirūpinta, kad tam tikra, vis didėjanti dalis visų Lietuvos gyventojų yra nuteistieji. Tai nebūtų buvęs teigiamas bruožas Lietuvai jungiantis prie įvairių tarptautinių organizacijų. Juk nuteisti asmenį pagal LR BK numatytus straipsnius yra *ultima ratio* (paskutinė priemonė), kuri ir turėtų būti taikoma tais atvejais, kai tai būtina ir neišvengiama. Tikimasi, kad šis rodiklis ateityje nebedidės.

⁴⁰ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus4.htm>, (2006-10-15).

3 pav. Nuteistų fizinių asmenų skaičius Lietuvoje (1990 – 2005)⁴¹

Atskirai reikia nagrinėti nepilnamečių asmenų padaromų nusikalstamų veikų skaičiaus didėjimą po Nepriklausomybės atkūrimo. Jauni asmenys apskritai padaro daugiau nusikaltimų bei baudžiamųjų nusižengimų nei kitų amžiaus grupių atstovai, lyginant su visų gyventojų skaičiumi. Nepilnamečiai, kurie sudaro tik apie 6% visų Lietuvos gyventojų, padaro apie 13-15% visų nusikalstamų veikų. Atkūrus Nepriklausomybę, nepilnamečių asmenų (nuo 14 iki 18 metų) padarytų nusikalstamų veikų skaičius išaugo dvigubai. 1990 metais užregistruotos 2 506 nepilnamečių padarytos nusikalstamos veikos, o po dešimt metų, 2000 metais, šis skaičius pasiekė maksimalią ribą per visą Nepriklausomybės laikotarpį, t.y. 5 519 nusikalstamas veikas. Vėliau šis rodiklis ėmė po truputį mažėti ir 2005 metais buvo 4 135 nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai (kartu sudėjus). Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad procentinė nepilnamečių asmenų padaromų nusikalstamų veikų skaičiaus išraiška (viso nusikalstamumo Lietuvoje kontekste) išliko gana stabili, pavyzdžiui, 1990 metais nepilnamečių padarytos nusikalstamos veikos sudarė 17,6%, 1995 metais – 18,1%, 2000 metais – 16,7%, o 2005 metais – 15,9% visų nusikalstamų veikų⁴². Pastaraisiais metais šis rodiklis ėmė po truputį mažėti, nes padaromų nusikalstamų veikų vis daugėja, o nepilnamečių padaromų nusikalstamų veikų, kaip minėta, mažėja, tad ir procentinė išraiška taip pat vis mažėja. Žinoma, tokie skaičiai nebūtinai reiškia, kad nepilnamečiai ėmė mažiau nusikalsti, tikrai mažėjant gimstamumui, mažėja ir pačių nepilnamečių skaičius, arba jie tampa suaugusiais ir jų padarytos nusikalstamos veikos rašomos kitos amžiaus grupės statistikos dalyje.

3.2. Socialinių pokyčių įtaka nusikalstamumui

Kaip jau minėta, pokyčiai visuomenėje neišvengiamai sukelia pokyčius ir nusikalstamumo sferoje. Kadangi nusikalstamumas yra įvairialypis reiškinys, čia bus remiamasi

⁴¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm4.htm>, (2006-10-15).

⁴² Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm5.htm>, (2006-10-16).

kriminologijos mokslo teoretikų vartojama nusikalstamumo sąvoka, kad tai yra procesas, kuris sudarytas iš visumos įstatymo baudžiamųjų veikų, padarytų tam tikroje valstybėje ar regione per tam tikrą laikotarpį (šiuo atveju laikotarpis nuo 1990 iki 2006 m.). Šis procesas ir jo priežastys, susijusios su socialiniais pokyčiais, bus aiškinami analizuojant nusikalstamumo struktūrą, todėl bus remiamasi atskiriomis nusikalstamų veikų rūšimis. Toks nusikalstamumo analizavimo būdas pasirinktas neatsitiktinai, nes, atsižvelgiant į minėtą laikotarpį (nuo 1990 iki 2006 m.), pasikeitė baudžiamieji įstatymai (svarbiausias iš jų – 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs naujas LR Baudžiamasis kodeksas, kuris, nors ir nebuvo visiškai novatoriškas ir unikalus, nes dauguma jo normų buvo perimta iš senojo, iki tol galiojusio Baudžiamojo kodekso, tačiau buvo jau tikras nepriklausomos Lietuvos Respublikos teisės aktas ir teisės sistemos dalis), kriminalizuota daug naujų ir dekriminalizuota nemažai senų nusikalstamų veikų, keitėsi nusikalstamų veikų aiškinimas ir t.t. Tad siekiant parodyti nusikalstamumo kaip proceso raidą, remiamasi pagrindinėmis nusikalstamomis veikomis, kurios išlieka panašiai apibrėžtos, panašiai aiškinamos viso minimo laikotarpio metu. Toks būdas perimtas iš lietuvių mokslininkų (pavyzdžiui, dar 1995 metais prof. habil. dr. S. Kuklianskis savo viename iš darbų⁴³ nusikalstamumą nagrinėjo per atskiras nusikalstamų veikų rūšis) bei užsienio mokslininkų, kriminologų (pavyzdžiui, Larry J. Siegel) darbų. Nusikalstamos veikos gali būti sugrupuotos į penkias grupes pagal dažniausiai šiuolaikinių kriminologų (ir jau minėto Larry J. Siegel⁴⁴) visame pasaulyje paplitusį ir siūlomą skirstymą: smurtinės nusikalstamos veikos (angl. *violent crime*), turtinės nusikalstamos veikos (angl. *property crime*), ekonominės nusikalstamos veikos ir organizuotas nusikalstamumas (angl. *enterprise crime: white-collar and organized crime*), nusikalstamos veikos viešajai tvarkai (angl. *public order crime*), nusikalstamos veikos, susijusios su kompiuterinėmis technologijomis (angl. *cyber crime and technology*).

3.2.1. Socialinių pokyčių įtaka smurtinėms nusikalstamoms veikoms

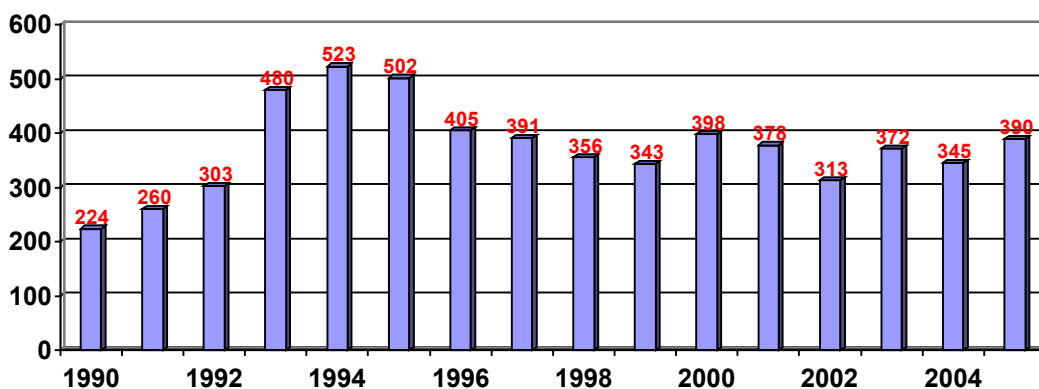
Smurtinės nusikalstamos veikos pagal dabar galiojančio LR BK dvasią ir raidę laikomos BK XVII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus gyvybei“, XVIII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus sveikatai“, XIX skyriuje „Nusikaltimai, pavojingi žmogaus gyvybei ir sveikatai“, XX skyriuje „Nusikaltimai žmogaus laisvei“, XXI skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui“, XXII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai asmens garbei ir orumui“, XXIII skyriuje „Nusikaltimai ir

⁴³ Kuklianskis S. Nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje mokslinė koncepcija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.

⁴⁴ Siegel, Larry J. *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. Thomson/Wadsworth, 2007.

baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai” aprašytos bei kituose BK skyriuose numatytos atskiros nusikalstamos veikos. Čia bus analizuojami nužudymai, sunkūs sveikatos sutrikdymai ir išžaginimai kaip labiausiai atspindintys smurtinių nusikalstamų veikų tendencijas minimu laikotarpiu.

Nužudymai. Iš karto po Nepriklausomybės atkūrimo užregistruotų tyčinių nužudymų (naudojami duomenys apima ir pasikėsinimus nužudyti) skaičius labai staigiai padidėjo. Nuo 1990 metų iki 1994 metų (1994 metais buvo pasiekta maksimali nužudymų Lietuvoje riba), nužudymų skaičius padidėjo daugiau nei du kartus, o vėlesniais metais šie kraupūs statistikos rodikliai sumažėjo ir išliko gana stabilūs nuo 1997 iki 2004 metų, kai nužudymų skaičius neviršijo 400 nužudymų (kartu su pasikėsinimais) ribos. Tačiau praėjusiais 2005 metais nužudymų skaičius vėl truputį padidėjo ir buvo užregistruota 390 nužudymų⁴⁵ (daugiau žr. 4 pav.).

4 pav. Užregistruotų tyčinių nužudymų (kartu su pasikėsinimais) skaičius Nepriklausomybės laikotarpiu

Šie vis didėjantys skaičiai galėjo būti pasekmė akivaizdaus atotrūkio tarp turtingųjų sluoksnio ir visiškai nuskurdusių asmenų. Iki 2004 metų Lietuvos įstojimo į ES gana daug geresnių gyvenimo sąlygų ieškančių Lietuvos piliečių laikinai (arba visam laikui) nelegaliai emigravo į kitas valstybes, o po prisijungimo prie ES, kuomet tai daryti buvo galima ir legaliai, tokių asmenų skaičius dar padidėjo. Skurdžiausių sluoksnių atstovai, net neturintys lėšų emigruoti, liko Lietuvoje ir tikriausiai bandė ieškoti kitų būdų susikurti geresnį, materialiai aprūpintą gyvenimą. Kadangi neretai gerovės siekiama bet kokia kaina, nepaisant net žmogaus gyvybės, tad ir nusikalstamumas, o taip pat ir nužudymų skaičius, padidėja.

⁴⁵ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus11.htm>, (2006-10-12).

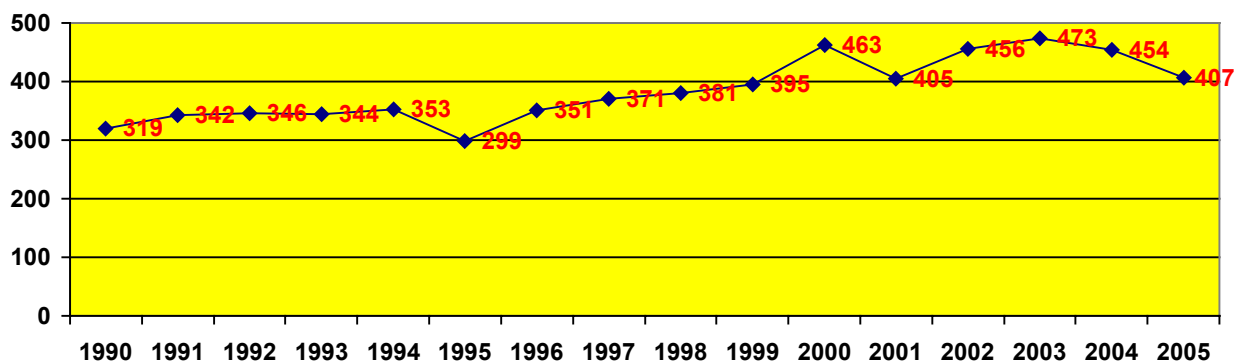
Vienas nužudymams būdingų bruožų yra tas, kad jie retai įvyksta neapgalvotai ir dažnai yra tęstinių santykių tarp tam tikrų visuomenės narių rezultatas. Anksčiau didžioji dalis (apie 4/5) tyčinių nužudymų kildavo dėl santykių šeimoje – tiksliau, kaip šeimyninių konfliktų rezultatas, o nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu jau tik apie 1/3 (pastaraisiais metais apie 1/2) visų nužudymų skaičiaus apėmė nužudymai dėl minėtos priežasties.⁴⁶

Taip pat svarbi nužudymų skaičiaus didėjimo (ypač 1990-1994 m.) priežastis yra staigus perėjimas prie rinkos ekonomikos ir tai lydėjęs laikinas chaosas nesant padėtį konkretizuojančių teisės aktų. Susilpnėjo valstybinės valdžios, taip pat policijos struktūrų galia ir Lietuvoje tam tikru laikotarpiu itin suvešėjo organizuotas nusikalstamumas. Jo atstovai kovoje dėl materialinių išteklių nesibodėdavo griebtis pačių drastiškiausių priemonių, kad pašalintų kliūtis arba priverstų žmones jiems paklusti. Praėjusiam dešimtmetyje organizuoto nusikalstamumo atstovų aukomis tapo ir buvo nužudyti prokuroras, policijos pareigūnai, žurnalistai, verslininkai. Organizuotų asmenų grupių įvykdomi nužudymai yra žymiai geriau užmaskuoti, apgalvoti, juos daug sunkiau atskleisti, todėl tam tikra jų dalis lieka nežinoma. Nors apskritai tyčiniai nužudymai yra mažiausiai latentiška nusikalstamų veikų rūšis, tačiau Lietuvoje yra buvę keletas atvejų, kuomet net ir prabėgus daugeliui metų niekaip nepavyksta išsiaiškinti nusikalstamos veikos aplinkybių, nežinoma, kur yra slepiami nužudytų asmenų kūnai ir pan. Kartais tik ištyrus daugybę kitų organizuotų grupuočių nusikalstamų veikų paaiškėja, kad buvo įvykdyti ir nužudymai.

Apskritai nuo 1990 metų iki 2006 metų Lietuvoje buvo kėsintasi nužudyti ir nužudyti 5 983 žmonės. Atsižvelgiant į šiuos duomenis, o taip pat į tai, kad Lietuva yra viena pirmaujančių valstybių pasaulyje pagal savižudžių skaičių bei eismo įvykių metu žuvusių asmenų (100 000 gyventojų) skaičių, tokia Lietuvos gyventojų mažėjimo tendencija yra itin skaudi problema.

Sveikatos sutrikdymai (anksčiau vadinti ***kūno sužalojimais***). Tais metais, kai buvo atkurta Nepriklausomybė (1990 m.), Lietuvoje buvo užregistruoti 319 tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai – pagal dabartinį LR BK atitinkantys sunkius sveikatos sutrikdymus, o 2000 metais buvo pasiekta maksimali riba – net 463 tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai. Šių nusikalstamų veikų skaičiaus bendrą tendenciją gana sudėtinga nustatyti, nes jeigu vienais metais tyčinių kūno sužalojimų padaugėdavo, kitais jų jau būdavo mažiau.

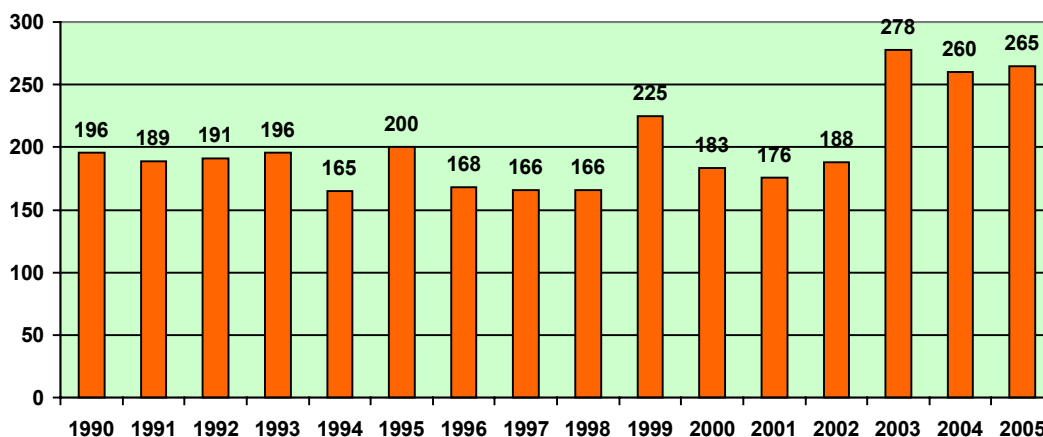
⁴⁶ Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 295.

5 pav. Užregistruotų sunkių kūno sužalojimų skaičius (1990-2005)⁴⁷

Tad galima teigti, jog socialinis, politinis ir ekonominis sprendimas Lietuvai prisijungti prie ES, turėjo teigiamos įtakos šiai nusikalstamų veikų rūšiai, nes pamažu „europėdami“ asmenys mažiau vykdo agresyvių nusikalstamų veikų, nukreiptų į kito asmens sveikatos sutrikdymą.

Išžaginimai. Išžaginių skaičius yra gana stabilus visą laiką, bet galima išvelgti nedidelę šių nusikalstamų veikų skaičiaus augimo tendenciją. 2003 metais, pasikeitus išžaginių teisiniam reguliavimui ir įsigaliojus naujiems teisės aktams – BK ir BPK, išžaginių (tiksliau – nusikalstamų veikų, atitinkančių išžaginimo apibūdinimą) skaičius išaugo, tačiau jau 2004 metais šis skaičius kiek

6 pav. Užregistruotų išžaginių skaičius (kartu su pasikėsinimais) Nepriklausomybės laikotarpiu

Tokios tendencijos, kad nusikalstama veika yra vykdoma panašiais mastais kiekvienais metais ir neatrodo linkusi mažėti, kelia nerimą.

⁴⁷ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus12.htm>, (2006-10-03).

⁴⁸ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus13.htm>, (2006-10-06).

Reikia pažymėti, kad pastaraisiais metais išžaginimai tapo išimtinai vyriška nusikalstama veika, nors anksčiau net po keletą moterų per metus būdavo pripažįstamos tokių nusikalstamų veikų bendrininkėmis. Taip pat svarbu ir tai, kad pastaraisiais metais jauniems asmenims išžaginimas tapo iškreipta laisvalaikio praleidimo forma, o jo tikslas – ne seksualinio malonumo poreikis, o savo jėgos prieš auką demonstravimas, tyčiojimasis iš jos bejėgiškumo ir aukos žeminimas. Itin dažnai tokios nusikalstamos veikos yra padaromos veikiant bendrininkų grupėje, o tai dar labiau padidina šios nusikalstamos veikos pavojingumo visuomenei laipsnį. Be to, pastarųjų metų tyrimai parodė skaudų oficialios statistikos trūkumą, nes nustatyta, kad gana daug išžagintųjų aukų nesikreipia į teisėsaugos institucijas. Tad ir užregistruojama tik dalis šių nusikalstamų veikų, nes jų latentškumas yra labai didelis.

Galima daryti išvadą, kad išžagintųjų socialinės aplinkybės mažai keitėsi pereinant į rinkos ekonomiką ir laisvėjant asmenybei – daug mažiau negu, pavyzdžiui, tyčinių nužudymų ar tyčinių kūno sužalojimų (sveikatos sutrikdymų) socialinės aplinkybės. Tik, deja, ši nusikalstama veika įgavo dar vieną neigiamą, vis labiau plintantį bruožą, susijusį su aukų žeminimu. O išžagintųjų registruoti rodikliai iš esmės yra pastovūs, svyruojantys tam tikra pastovia amplitude dėl nemažo jų latentškumo.

3.2.2. Socialinių pokyčių įtaka turtinėms nusikalstamoms veikoms

Pagal dabar galiojančio LR BK XXVIII skyriaus pavadinimą, turtinės nusikalstamos veikos vadinamos nusikaltimais ir baudžiamaisiais nusižengimais nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams. Didžiausią dalį viso nusikalstamumo statistikoje būtent ir sudaro turtinės nusikalstamos veikos. 1990 metais turtinės nusikalstamos veikos sudarė 74,6% visų užregistruotų nusikalstamų veikų, 1992 metais – jau 83,0% visų nusikalstamų veikų, o 2005 metais turtinės nusikalstamos veikos sudarė daugiau nei 2/3 visų nusikalstamų veikų. Panaši situacija yra ir kaimyninėse valstybėse.⁴⁹ Apskritai turtinėms nusikalstamoms veikoms yra būdingas dažnas asmenų veikimas grupėmis, dažnas pakartotinis nusikalstamų veikų darymas. Kai kurios turtinės nusikalstamos veikos yra padaromos slapta (vagystė), kitos gali būti padaromos panaudojant fizinę ar psichologinę prievartą (plėšimas, turto prievartavimas), dar kitos – panaudojant apgaulę ar pasinaudojant savininko pasitikėjimu (sukčiavimas). Turtinių nusikalstamų veikų skaičiaus augimui Lietuvoje didžiausią įtaką turėjo politinės ir ekonominės santvarkos pasikeitimas. Tačiau, kaip labai teisingai pastebėjo prof. J. Bluvšteinas: „Socializmui neva būdingas principas – „iš kiekvieno pagal galimybes, kiekvienam pagal darbą“ buvo tik akių

⁴⁹ Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 256.

dūmimas. Realiai skiepijama nuostata, jog būti skurdžiumi garbinga, o turtingu – gėdinga, neatitiko visuomenės poreikių⁵⁰. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę buvo pereita nuo vadinamosios socialistinės, planinės ekonomikos, kurios pagrindinis principas buvo visagalės valstybės kontrolė ir privačios iniciatyvos neigimas, prie laisvos rinkos ekonomikos sąlygų, o tai privedė prie neišvengiamų neigiamų padarinių – kainų augimo, nedarbo, žymaus gamybos apimčių sumažėjimo, – lėmusių nusikalstamumo (ypač turtinių nusikalstamų veikų skaičiaus) augimą.

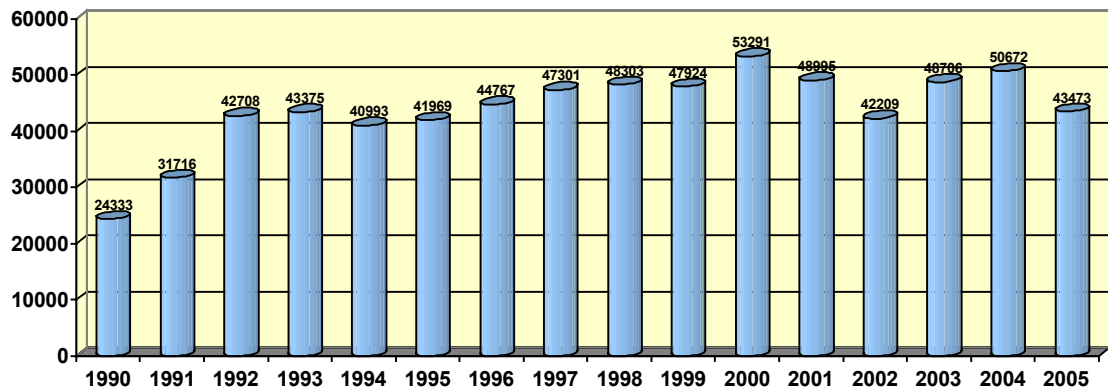
Kaip geriausiai atspindintys ir dabartį, ir praeitį, čia bus aptarti vagysčių ir plėšimų rodikliai minimu laikotarpiu.

Vagystės. LR Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtinta konstitucinės teisės norma – „Nuosavybė neliečiama“. Ši nuostata įgyvendinama ir konkretizuojama kituose norminiuose teisės aktuose. Vienas iš tokių teisės aktų yra LR BK, kur numatyta atsakomybė už nuosavybės teisės pažeidimą. Pavyzdžiui, BK 178 straipsnis numato atsakomybę už vagystę, t.y. neteisėtą svetimo turto pasisavinimą.

Didžiausią dalį Lietuvoje iš visų turtinių nusikalstamų veikų sudaro vagystės. Ypatingai staigus šių nusikalstamų veikų padaugėjimas dėl aukščiau minėtų priežasčių buvo pastebimas pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atkūrimo. Per trejus pirmuosius Nepriklausomybės metus vagysčių skaičius išaugo beveik dvigubai. Šis reiškinys yra sietinas su staigiu gyvenimo sąlygų pasikeitimu ir nespėjimu tinkamai adaptuotis prie naujų rinkos ekonomikos sąlygų. Svarbų, bet neigiamą vaidmenį atliko ir su realiais gyvenimo pokyčiais nespėjantys teisės aktai. Tačiau išaugus valstybinio turto priežiūros kokybei, pagrindiniu turtinių nusikalstamų veikų taikiniu tapo privati nuosavybė. Gyventojai, nespėję tam pasiruošti, t.y. nesiėmę papildomų priemonių savo turtui apsaugoti, skaudžiai nukentėjo. Lietuvoje netruko paplisti naujesnės ir modernesnės priemonės (signalizacijos, šarvuotos durys, privačių saugos tarnybų pagalba ir t.t.), apsunkinančios kelių nusikaltėliams pasisavinti jiems nepriklausanti svetimą turtą. Tad Lietuvoje padaromų vagysčių skaičius beveik nustojo didėjęs ir su nedideliais svyravimais išliko stabilus iki šių dienų⁵¹ (daugiau žr. 7 pav.).

⁵⁰ Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994. P. 281.

⁵¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus14.htm>, (2006-10-07).

7 pav. Registruotų vagysčių skaičius per metus (1990 – 2005)

Tačiau atsižvelgiant į tai, kad pastaraisiais metais iš Lietuvos į kitas valstybes emigravo nemažai Lietuvos gyventojų, iš kurių tam tikra dalis asmenų, neturėdami pastovaus pragyvenimo šaltinio, Lietuvoje jau buvo patekę į teisėsaugos pareigūnų akiratį už neteisėtų veikų vykdymą (įskaitant ir vagystes vykdydavusius asmenis), o taip pat į galimą vagysčių latentiskumą dėl visuomenės nepasitikėjimo teisėsaugos institucijomis, tokia tendencija neturėtų nuraminti.

Trumpai galima apžvelgti vagysčių, klasifikuojamų pagal jų kėsinosi objektą, oficialių duomenų kitimą. Gali būti išskiriamos vagystės įsibraunant į patalpas, vagystės iš parduotuvių ir kitų prekybos vietų, vagystės iš automobilių ir pačių transporto priemonių vagystės, gyvulių vagystės.

Lietuvoje daugiausiai vagysčių yra padaroma įsibraunant į gyvenamąsias patalpas. 1990 metais tokių vagysčių užregistruota 4 731, 1995 metais jau 7 462, 2000 metais – 9 203. Tad per penkmetį (1990 – 1995) šių nusikalstamų veikų skaičius išaugo 1,5 karto, o per dešimtmetį (1990 – 2000) beveik 2 kartus. Toks vagysčių būdas vis dar yra dažnas reiškinys, tačiau pagal esamus statistinius duomenis pastaraisiais metais užregistruotų vagysčių, įsibraunant į gyvenamąsias patalpas, skaičius buvo gana nepastovus.⁵²

Vagysčių įsibraunant į gyvenamąsias patalpas sumažėja, kai yra vykdomos įvairios prevencinės akcijos, pavyzdžiui, iškėlus šūkį „Saugi kaimynystė!“. Tokių akcijų esmė yra užtikrinti tam tikrą nedidelių bendruomenių saugumą, bendruomenės nariams rūpinantis ne tik savo, bet ir kitų turto apsauga (tai ypač tinka sodų bendrijoms, garažų kolektyvams). Be to, policija daug geriau vykdo savo darbą užtikrindama viešą tvarką ir saugumą, priešingai nei Nepriklausomybės laikotarpio pradžioje, kai tokių vagysčių vykdymui bei atsakomybės išvengimui puikias prielaidas sudarė itin menkas naujai susikūrusios nepriklausomos Lietuvos policijos pasirengimas ir ypač jos materialinis bei techninis aprūpinimas.

⁵² Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus17.htm>, (2006-10-09).

Kitas paplitęs vagysčių būdas – vagystės iš parduotuvių ir kitų prekybos vietų. 1995 metais tokių atvejų buvo užregistruota 1 848, 1998 metais – 2 314 tokių vagysčių, 2001 metais – 2 048, 2004 metais – 3 181 vagystė, 2005 metais – 2 855 vagystės iš parduotuvių ir kitų prekybos vietų. Minint šių vagysčių priežastis reikėtų pakartoti daugumą jau minėtų vagysčių iš gyvenamųjų patalpų priežasčių.

Taip pat vagiama iš transporto priemonių arba vykdomos pačių transporto priemonių vagystės. Vagysčių iš transporto priemonių 1994 metais buvo užregistruota 2 430 atvejų, 1996 metais – jau 6 060 atvejų, 1998 metais – 9 816, 2000 metais – 7 743, 2002 metais tokių vagysčių sumažėjo iki 5 442, o 2004 metais šis skaičius vėl ryškiai išaugo – 7 616 vagysčių iš transporto priemonių⁵³. Transporto priemonių vagysčių skaičius taip pat augo. Jeigu iki 1999 metų užregistruojamų transporto priemonių vagysčių skaičius buvo gana pastovus ir nesiekdavo 7 000 tokių vagysčių per metus ribos (pavyzdžiui, 1997 metais – 6 697 tokios vagystės, 1999 metais – 6 671 tokia vagystė), tai 2000 metais buvo užregistruota 9 006 transporto priemonių vagysčių ir iki 2004 metų šis skaičius išliko didelis (2002 metais – 8 164 tokios vagystės, 2004 metais – 8 333 vagystės). 2005 metais transporto priemonių vagysčių skaičius sumažėjo ir buvo užregistruotos 6 112 tokios nusikalstamos veikos⁵⁴. Didžiausią dalį transporto priemonių vagysčių statistikoje sudaro lengvųjų automobilių vagystės. 1998 metais buvo pavogtos 6 946 transporto priemonės, iš kurių buvo 4 163 lengvieji automobiliai (60% visų transporto priemonių vagysčių), 2003 metais iš pavogtų 9 034 transporto priemonių 6 448 sudarė lengvieji automobiliai (71% visų transporto priemonių vagysčių)⁵⁵. Ir vagysčių iš transporto priemonių, ir transporto priemonių vagysčių skaičiaus didėjimą be jau minėtų priežasčių lėmė ir itin spartus transporto priemonių skaičiaus augimas (ir ne tik naujų, turinčių geras apsaugos nuo vagysčių priemones) Lietuvoje.

Galima išskirti dar vieną vagysčių būdą – tai gyvulių vagystės. Jų kitimo tendencijos Nepriklausomybės metais buvo visiškai priešingos bendro nusikalstamumo kitimo tendencijoms Lietuvoje. Remiantis užregistruotais duomenimis, 1994 metais Lietuvoje buvo pavogta 2 817 gyvulių, 1998 metais 1 109 gyvuliai, 2002 metais – 784 gyvuliai, o 2005 metais tik 387 gyvuliai⁵⁶. Per daugiau nei dešimtmetį (1994 – 2005) tokių vagysčių sumažėjo apie 7 kartus, nes vis mažiau gyventojų gyvena kaimuose, kur daugiausia ir laikomi gyvuliai, ir vis daugiau gyventojų keliasi gyventi į miestus (urbanizacija), o ir vis mažiau kaimo gyventojų laiko gyvulius, nes jų laikymas pastaraisiais metais ne tik kad neatneša norimo pelno, bet neretai yra nuostolingas.

⁵³ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus21.htm>, (2006-10-12).

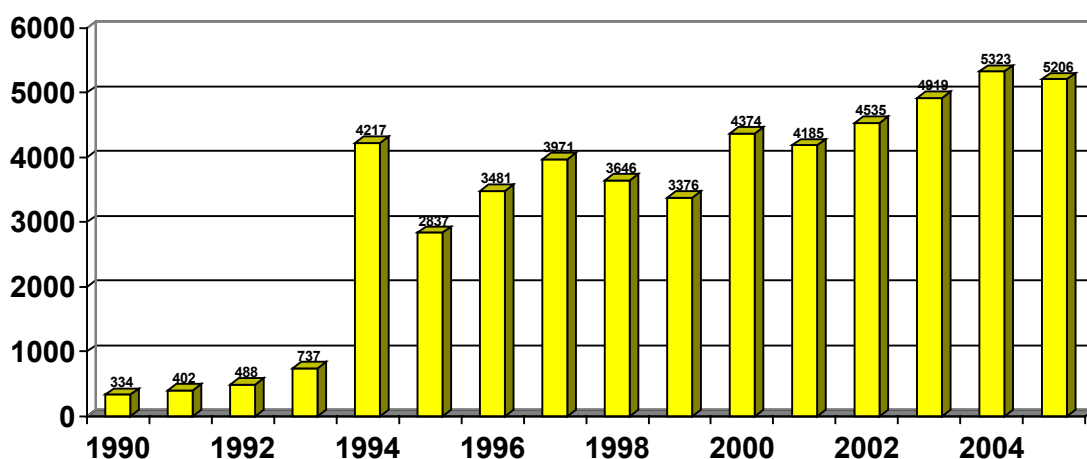
⁵⁴ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus19.htm>, (2006-10-12).

⁵⁵ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus20.htm>, (2006-10-12).

⁵⁶ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus22.htm>, (2006-10-13).

Plėšimai. Plėšimu laikoma nusikalstama veika, kai kėsiniamasi ne tik į visų rūšių ir formų nuosavybę, bet ir į žmogaus sveikatą bei veiksmų laisvę.⁵⁷ Tai pagrindinis šios nusikalstamos veikos skirtumas nuo vagystės.

Plėšimai sudaro apie 6% visų turinių nusikalstamų veikų ir pagal šį skaičių užima antrą vietą tarp jų (po vagysčių). Ir vagysčių, ir plėšimų priežastys yra gana panašios, taip pat panašios yra ir šių nusikalstamų veikų padarymo aplinkybės, išskyrus, kaip minėta, kad plėšimo metu yra panaudojama prievarta (fizinė arba psichinė) Per penkerius metus plėšimų skaičius padidėjo beveik 6 kartus. Tačiau taip galėjo nutikti dėl teisinių (nusikalstamų veikų kvalifikavimo) priežasčių, nes, pagal įstatymų leidėjo numatytus BK straipsnius, vis daugiau panašių nusikalstamų veikų buvo kvalifikuojamos kaip plėšimai. 1995 metais užregistruotų plėšimų skaičius sumažėjo, bet tai galėjo būti ir ištaisytų kvalifikavimo klaidų rezultatas. Nuo kitų metų plėšimų skaičius ėmė vis labiau augti, kol 2004 metais šis skaičius tapo didžiausias per visą Nepriklausomybės laikotarpį. Galima bent pasiguosti, kad 2005 metais oficialūs užregistruotų plėšimų duomenys vėl šiek tiek sumažėjo⁵⁸ – šiuos duomenis geriau atspindi 8 pav.:

8 pav. Užregistruotų plėšimų skaičius Lietuvoje 1990-2005 metais

Skaičiuojant plėšimų skaičių 100 000 gyventojų, 1990 metais Lietuvoje šis rodiklis buvo 9 plėšimai/100 000 gyventojų, o pastaraisiais metais – daugiau nei 150 plėšimų/100 000 gyventojų. Tad šis rodiklis per 15 metų išaugo daugiau nei 16 kartų. Tai turėtų kelti nerimą valstybės institucijų, taip pat visuomeninių organizacijų atstovams bei visiems be išimties visuomenės nariams, nes, nepaisant to, kad policija nuolat įspėja žmones nevaikšioti tamsiu paros metu neapšviestomis miestų gatvėmis ir stengiasi patruliuodami užtikrinti viešąją tvarką,

⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. http://www.lat.lt/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=29259, (2006-10-15).

⁵⁸ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus23.htm>, (2006-10-11).

plėšimų skaičius didėja. Keičiasi ir plėšimų pobūdis – pastaraisiais metais Lietuvoje ypač padaugėjo atvejų, kuomet plėšimo metu yra stipriai (kartais net mirtinai) sužalojami senyvo amžiaus vienkiemiuose gyvenantys vieniši asmenys, kurie neturi galimybių pasipriešinti užpuolikams. Analizuojamu laikotarpiu supaprastinus ginklų įsigijimo taisykles, padažnėjo atvejų, kuomet plėšimo metu yra panaudojamas ginklas, o tai padidina galimos fizinės žalos grėsmę ir nepalieka aukai galimybių pasipriešinti. Kovoiant su tokiais radikaliomis, realybėje vis labiau plintančiomis neigiamomis nusikalstamumo kryptimis, ne tik policija ir kitos teisėsaugos institucijos, bet pati visuomenė turi susirūpinti, nes bet kada ir bet kur asmuo gali tapti plėšimo auka ir prarasti ne tik materialines vertybes, bet ir tai, kas brangiausia ir neatstatoma – sveikatą ar net gyvybę.

3.2.3. Pokyčių įtaka ekonominėms nusikalstamoms veikoms ir organizuotam nusikalstamumui

Organizuotas nusikalstamumas. Organizuotas nusikalstamumas yra viena opiausių šiuolaikinio pasaulio visuomenių problema. Kova su juo daugelyje išsivysčiusių valstybių yra viena iš prioritetinių teisėsaugos institucijų kryptių.

Organizuotas nusikalstamumas – socialinis reiškinys, susidedantis iš plataus spektro nusikalstamų veikų, kurias darbo pasidalijimo pagrindu daro asmenys, priklausantys patvarioms tvirtos vidinės organizacijos ir turinčioms monopolistinių siekių nusikalstamoms grupėms, kurių pagrindinis tikslas – gauti didžiausią įmanomą pelną, ir kurios palaiko korupcinius ryšius su valstybės institucijų darbuotojais.⁵⁹

Kaip teigia dr. I. Bazylevas straipsnyje „Organizuotas nusikalstamumas ir prekyba žmonėmis“⁶⁰, organizuoto nusikalstamumo tikslas – didžiausio pelno esant minimaliam rizikos laipsniui siekimas, todėl nusikalstamos struktūros skverbiasi į tas visuomeninio gyvenimo sritis, iš kurių galima gauti didžiausią pelną. Kitais požymiais, apibūdinančiais organizuotą nusikalstamumą, derėtų laikyti jo, kaip veikos, priešingumą teisei, platų vykdomų veikų spektrą, tvirtą vidinę organizaciją (hierarchiją), veiklos tęstinumą ir pastovumą, vidinių taisyklių sistemą, apsaugos sistemą, tarptautinį jo pobūdį (globalumą) bei savitumą ir pan.

Apskritai organizuoto nusikalstamumo grupuotės pakankamai greitai sugeba prisitaikyti prie nuolatos kintančių ekonominių, socialinių bei teisinių sąlygų. Pastaraisiais metais Lietuvoje daugelis tokių grupuočių atsiskė smurto naudojimo (sprogdinimų, nužudymų ir pan.), nes tokių nusikalstamų veikų tyrimui buvo sutelktos itin didelės valstybės ir teisėsaugos institucijų pajėgos.

⁵⁹ P. Docka. Organizuoto nusikalstamumo kilmė: tarp mito ir tikrovės // Justitia, 2000, Nr. 3. P. 31.

⁶⁰ Bazilevas I. Organizuotas nusikalstamumas ir prekyba žmonėmis. *Informacinis portalas moterims*. www.lygus.lt/ITC/files_smurtas/Kd.doc (2006-10-20).

Taip pat minėtos grupuotės tapo atviresnės viena kitai, sumažėjo jų tarpusavio konfrontacija. Organizuoto nusikalstamumo grupių lyderiams, dabar jau visuomenėje besivadinantiesiems stambiais verslininkais, svarbiau yra palaikyti savo teigiamą įvaizdį. Organizuoto nusikalstamumo grupių siekis neteisėtomis priemonėmis ir būdais įgyto turto pavertimu teisėtu, jo panaudojimas legalios ekonomikos srityse yra požymis, kad Lietuvos organizuotas nusikalstamumas seka Vakarų nusikalstamo pasaulio veiklos tradicijomis. Ieškoma būdų ankstesnį nusikalstamos veikos objektą (grynuosius pinigus) pakeisti kitais, ne taip sunkiai vėliau įteisinais objektais – įmonių akcijomis, užvaldyta teise į tam tikrų įmonių valdymą ir kitomis nuosavybės formos.

Ekonominės nusikalstamos veikos. Po Nepriklausomybės atkūrimo buvo pereita prie naujos ekonomikos sistemos – rinkos ekonomikos. Tai vienas svarbiausių pokyčių, turėjusių įtaką ekonominėms nusikalstamosioms veikoms. Taip pat labai svarbi yra teisės sistemos reforma, kai buvo keičiami baudžiamieji įstatymai, kriminalizuotos naujos veikos, susijusios su ekonominiais santykiais, kurios anksčiau nebuvo laikomos nusikaltimais ar baudžiamaisiais nusižengimais. Štai todėl minimu laikotarpiu ne tik dėl bendros nusikalstamumo didėjimo tendencijos, bet ir dėl šių priežasčių padidėjo padarytų ekonominių nusikalstamų veikų skaičius. Galiojančiame LR BK atsakomybė už tokių nusikalstamų veikų padarymą yra numatyta XXXI ir XXXII skyriuose, kuriuose minimi nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai bei nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai. Ekonominėmis nusikalstamomis veikomis dažniausiai būna padaryta žala valstybės nustatytai verslo tvarkai ir finansų sistemai, taip pat pačiai valstybės ekonomikai. Žvelgiant į bendrą nusikalstamumo lygį, pastebėtina, kad ekonominės nusikalstamos veikos jame sudaro tik apie 5% visų šalyje įvykdomų nusikalstamų veikų (pavyzdžiui, 1995 metais ~3% visų nusikalstamų veikų, 1998 metais – 6,75%, 2002 metais– 4,2% ir t.t.), tačiau jomis padaroma labai didelė žala. Ekonominės nusikalstamos veikos dažniausiai yra gerai apgalvotos ir organizuotos, o jų atskleidimas bei kaltų asmenų patraukimas atsakomybėn reikalauja labai kruopštaus teisėsaugos institucijų darbo bei nemažų materialinių išteklių. Todėl ekonominės nusikalstamos veikos dažnai literatūroje yra vadinamos „baltųjų apykaklių nusikaltimais“, nes juos dažniausiai suplanuoja ir įvykdo gerai išsilavinę, neretai – vyresnio amžiaus asmenys, užimantys aukštą padėtį visuomenėje. Dalis ekonominių nusikalstamų veikų pasižymi latentiskumu (mažiau latentiški yra bankų kreditų taisyklių pažeidimai, netikrų piniginių vienetų paleidimas į apyvartą ir pan.) ir prognozuoti jų tolimesnes perspektyvas yra gana sudėtinga. Be to, nusikaltėliai labai dažnai sugeba pasinaudoti įstatymų spragomis ir padaro žalą visuomenės ekonomikai, bet už tai negali būti baudžiami. Kol įstatymų leidėjas susigriebia ir bando taisyti įstatymus ar kriminalizuoti naujas veikas, per tą laiką atsiranda naujų būdų nusikaltėliams pasisavinti valstybės lėšas. Kaip dauguma šiuolaikinių

kriminologų, taip pat ir Larry J. Siegel⁶¹, ekonomines nusikalstamas veikas ir organizuotą nusikalstamumą sujungia į vieną rūšį. Labai dažnai ekonominių nusikalstamų veikų vykdymas suteikia galimybę egzistuoti gerai organizuotam nusikalstamumui. Juk po ekonominės ir politinės santvarkos pasikeitimo Lietuvoje išaugus organizuoto nusikalstamumo mastams, taip pat suaktyvėjo ekonominių nusikalstamų veikų vykdymas, į kurį greitai sureagavo valstybės institucijos (ne tik teisėsaugos). Tai pasireiškė naujų teisės aktų leidyba, naujų veikų kriminalizavimu, bausmių už ekonomines nusikalstamas veikas griežtinimu ir pan. Kova su ekonominėmis nusikalstamomis veikomis yra ir viena pagrindinių priemonių įveikti organizuotą nusikalstamumą, nes, negaudama pakankamai lėšų, ši nusikalstamumo rūšis negalės egzistuoti, o jei ir egzistuos, neturės pakankamų galimybių valstybei daryti žymią žalą. Galima teigti, kad ekonominės nusikalstamos veikos, sudarydamos prielaidas organizuotam nusikalstamumui egzistuoti, yra jo pasekmė.

Viena geriausiai ekonomines nusikalstamas veikas atspindinčių veikų yra **kontrabanda**. Kontrabanda laikomas neteisėtas prekių ar kitų daiktų gabenimas per valstybės sieną. Kontrabandos mastui valstybėje įtaką daro pakankamai daug skirtingų veiksnių. Visų pirma, Lietuvoje sovietų okupacijos metais nebuvo susiformavusios normalios rinkos sąlygos, pavyzdžiui, prekių pasiūla neatitiko paklausos, neretai vieno ar kito produkto apskritai buvo neįmanoma įsigyti. Atkūrus Nepriklausomybę, ši situacija laikinai dar labiau pablogėjo. Kai Rusija Lietuvai paskelbė blokadą, ėmė trūkti net būtinųjų maisto ir kitų prekių, tad atsirado puikios prielaidos kontrabandos egzistavimui. Kitas veiksnys, dėl kurio kontrabanda turėjo galimybę plisti, yra infliacija (daugiau apie ją žr. 1 lentelę). Vienoje valstybėje kylančios kainos nereiškia, kad tų pačių produktų kainos kils ir kaimyninėje valstybėje. Pavyzdžiui, kad ir dabar susiklosčiusi situacija, kai Lietuvoje veikiant vienintelei Baltijos šalyse naftos perdirbimo įmonei, degalų mažmeninė kaina Lietuvoje yra didesnė negu Latvijoje arba Baltarusijoje. Esant tokiai situacijai, susidaro palankios aplinkybės (ypač pasienyje gyvenantiems asmenims) kontrabandos plitimui, nes, įsivežus degalų iš Baltarusijos ir juos pardavus Lietuvoje kitam asmeniui, gaunamas pelnas. Trečiasis veiksnys, darantis įtaką kontrabandos plitimui, yra nepakankamas muitinės pareigūnų paruošimas, gerų specialistų stoka, prastas jų materialinis aprūpinimas, o tai sudaro puikias sąlygas kontrabandininkams užsiimti savo „verslu“, net neminint atvejų, kai muitinės pareigūnai už nemažą užmokestį bendradarbiauja su kontrabandininkais ir padeda jiems vykdyti nusikalstamas veikas. Taip pat daro įtaką ir tikrai netobula teisės aktų sistema, kurioje gausu nevienareikšmiškų ir skirtingai interpretuojamų nuostatų, trukdančių tinkamai įgyventi teisingumą. Šioje srityje bent Lietuvos Aukščiausiasis

⁶¹ Siegel, Larry J. *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. Thomson/Wadsworth, 2007.

Teismas bando taisyti padėtį – leidžia nutarimus ir apibendrintas apžvalgas bylų sprendimo praktikoje visiems Lietuvos teismams, siekiant suvienodinti teismų praktiką ir tinkamai aiškinti teisės normas, įgyvendinant teisingumą. Kitais kontrabandos mastus lemiančiais veiksmiais galėtų būti įvardijami: darbo vietų pasiūlos trūkumas, nepakankamas visuomenės pilietiškumo ir išsilavinimo lygis, muitinės pareigūnų korupcija, neoperatyvi muitinio tranzito procedūrų kontrolė ir kt.

Nagrinėjant kontrabandos Lietuvoje raidą nuo 1990 metų, remiantis literatūra⁶², galima būtų išskirti tokius jos etapus:

- *pirmasis etapas* buvo nuo 1990 iki 1993 metų ir jam būdinga tai, jog atsiskyrus nuo SSRS, Lietuva iškart bandė atsiriboti nuo jos teisinės sistemos ir kurti savąją. Kūrimo metu teisinei bazei esant itin skurdžiai, kontrabandos nusikalstamos veikos buvo įgavę latentinį pobūdį;
- *antrasis etapas* – nuo 1994 iki 1999 metų – yra laikomas teisinės politikos prieš kontrabandą kūrimo laikotarpiu. Buvo kuriami teisės aktai (Alkoholio kontrolės įstatymas, Tabako kontrolės įstatymas ir kt.), skirti padėti teisėsaugos institucijoms kovoti su kontrabanda. Taip pat buvo kuriamos darbo grupės, kurios ruošė teisės aktų projektus, analizavo statistinius kontrabandos duomenis ir pateikė kontrabandos prevencijos galimybes;
- *trečiasis etapas*, prasidėjęs 2000 metais, buvo skirtas pasiruošti stojimui į ES ir NATO. Lietuvos teisės aktai buvo derinami su ES teisės aktais ir visa teisės aktų sistema, ratifikuojami įvairūs tarptautiniai susitarimai (pavyzdžiui, ratifikuota vadinamoji Nairobio konvencija) ir pan. Įstojus į ES ir NATO, pagrindiniu kovos su kontrabanda tikslu tapo siekis apsaugoti Lietuvos sienas su Baltarusija ir Rusija (kurios nėra nei ES, nei NATO narės), taip pat išvengti kontrabandos asmenims važiuojant tranzitu iš didžiosios Rusijos dalies į Kaliningrado sritį vykstančiais traukiniais. Šiuos tikslus įgyvendinant Lietuvą remia NATO ir ES, nes jų išorinių sienų saugumas yra labai svarbus šių organizacijų stabilumo garantas. Faktas, kad Lietuva turi išorinę Europos Bendrijų sieną su Rusija ir Baltarusija, stojant į ES ir NATO kėlė ypač daug nerimo šių organizacijų valdininkams. Prekės, kontrabanda patekusios į Lietuvos teritoriją, toliau po Europą galėtų keliauti žymiai laisviau. Be to, Lietuvai pretenduojant prisijungti prie Šengeno erdvės, savo sienų saugumo užtikrinimas taip pat turi didelę svarbą.

Dabar galiojančiame LR BK atsakomybė už kontrabandą numatyta 199 straipsnyje. Vis besikeičiantys kontrabandos nusikalstamos veikos požymiai minėtu laikotarpiu padarė žymią įtaką šių nusikalstamų veikų masto didėjimui ir mažėjimui. 1990 metais buvo užregistruoti 13

⁶² Malinauskaitė J., Šulija G., Šulija V. Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje. Vilnius, 2002.

kontrabandos atveju, 1994 metais – 123, 1995 metais – 230 nusikalstamų veikų ir tai buvo maksimali riba per visą Nepriklausomybės laikotarpį. 1998 metais buvo užregistruota 117, 2000 metais – 88, 2002 metais – 204, o 2005 metais – 93 kontrabandos atvejai. Tokie nusikalstamų veikų skaičiaus svyravimai yra siejami ir su valstybės institucijų požiūriu dėl kelio vykdyti kontrabandą užkirtimo. Kai minėtos institucijos itin susirūpindavo šiomis nusikalstamomis veikomis, tuomet, perėjus visam teisinio proceso ratui, po kelerių metų, šios nusikalstamos veikos statistikos rodikliai sumažėdavo; o kai būdavo skiriama mažiau dėmesio kontrabandos užkardymui, po kurio laiko statistika vėl rodydavo didelius užregistruojamos kontrabandos skaičius. Dažniausiai kontrabanda bandomi įvežti tabako ir alkoholio gaminiai, naftos produktai, narkotinės medžiagos ar kiti civilinėje apyvartoje uždrausti daiktai, taip pat plataus vartojimo prekės (pavyzdžiui, cukrus). Labai dažnai pasitaiko, kad kontrabandos dalykas yra glaudžiai susijęs su valstybėje vyraujančios rinkos poreikiais – kokios prekės yra paklausiausios arba apmokestinamos didžiausiais mokesčiais (ir dėl to jų kaina Lietuvoje išauga), tokias prekes ir bandoma neteisėtai įvežti į Lietuvos Respubliką.

Nusikalstamos veikos finansų sistemos (anksčiau vadintos *nusikaltimais ūkininkavimo tvarkai*). Ši nusikalstamų veikų rūšis taip pat priskiriama ekonominėms nusikalstamoms veikoms. Iki 2003 metų naujojo LR BK įsigaliojimo, buvo atskiri senojo BK skyriai, reglamentuojantys nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai ir nusikaltimus finansams. Dabar galiojančiame BK XXXII skyrius vadinasi „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai” ir iš esmės apima anksčiau galiojusio BK abu minėtus skyrius. Apskritai nusikalstamų veikų finansų sistemai išaiškinimo lygis dažniausiai parodo, kaip valstybės institucijoms pavyksta kovoti su šalyje egzistuojančios „šešėlinės ekonomikos“ mastais. 1995 metais Lietuvoje nusikalstamų veikų ūkininkavimo tvarkai buvo užregistruota 766, o nusikalstamų veikų finansams – 1 102 (sudėjus iš viso 1 868 nusikalstamos veikos). Sekančiais metais buvo jau atvirkščiai – nusikalstamų veikų ūkininkavimo tvarkai užregistruota 1 268, o nusikalstamų veikų finansų sistemai – 1 182 (iš viso 2 450 nusikalstamų veikų). 1999 metais, šiek tiek sumažėjus bendram nusikalstamumui, nusikalstamų veikų finansams skaičius išaugo – buvo užregistruotos net 3 445 nusikalstamos veikos ūkininkavimo tvarkai ir 1 651 nusikalstamos veikos finansams. Vėliau šių nusikalstamų veikų skaičius svyravo tam tikroje amplitudėje ir taip žymiai nekito. Kaip vieną būdingiausių nusikalstamų veikų finansų sistemai reikia apžvelgti *netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimo, laikymo ar realizavimo* raidą. Šios nusikalstamos veikos sudaro didžiausią nusikalstamų veikų finansų sistemai dalį. Pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atkūrimo, nedaug verslininkų buvo įsigiję aparatus, leidžiančius patikrinti banknotų tikrumą, be to, minimu laikotarpiu klestėjo prekyba turgavietėse, kur buvo puiki terpė platinti padirbtus pinigus. Tad 1995 metais buvo užregistruoti 359 netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimo, laikymo

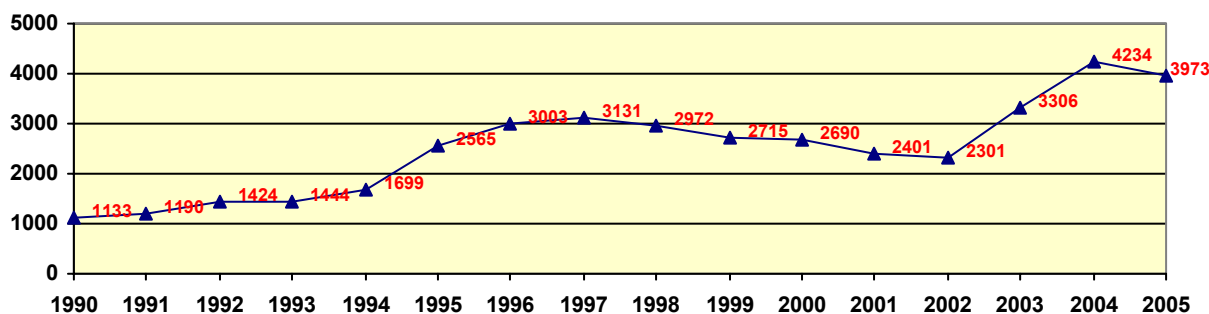
ar realizavimo atvejai ir tai sudarė 32,6% visų nusikalstamų veikų finansams, 1997 metais – 469 nusikalstamos veikos (34,5%), 1998 metais 1 362 nusikalstamos veikos (64,3%), 2000 metais – 617 nusikalstamų veikų (47,3%), 2002 metais – 658 nusikalstamos veikos (46,5% visų nusikalstamų veikų finansams). 2003 metų gegužės 1d., įsigaliojus naujam LR BK, jo 213 straipsnyje buvo išplėsta teisės normos dispozicija, dabar apimanti ir naujus šios nusikalstamos veikos požymius (pavyzdžiui, neteisėtas netikriems pinigams gaminti skirtų staklių laikymas ir pan.). Dėl to padaugėjo ir užregistruotų netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimo, laikymo ar realizavimo atvejų – 2004 metais jų buvo užregistruota 1 107, o 2005 metais – 1 170.

3.2.4. Pokyčių įtaka nusikalstamoms veikoms viešajai tvarkai

Iki naujojo BK įsigaliojimo nusikalstamos veikos viešajai tvarkai dažniausiai buvo apibūdinamos vienu terminu – chuliganizmas, tai, kas socialine prasme reiškia vieną iš morališkai nepriimtinių elgesio formų. Anksčiau galiojusio BK 225 straipsnyje buvo numatyta atsakomybė už chuliganizmą, o LR ATPK 174 ir 175 straipsniai numatė atsakomybę už „nedidelį chuliganizmą“ ir „paauglių padarytą chuliganizmą“. Naujajame LR BK „chuliganizmo“ sąvokos nebeliko, o buvo įvesta nauja – viešosios tvarkos pažeidimo sąvoka. Ši nusikalstama veika yra numatyta LR BK XL skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai viešajai tvarkai“, 284 straipsnyje. Deja, bet keičiant kodifikuotus Lietuvos Respublikos teisės aktus naujais (siekiant atsikratyti iš sovietinių laikų likusio „paveldo“ ir teisės normas priartinti prie realaus gyvenimo), vis dar galioja senasis, dar 1985 metais įsigaliojęs ATPK. Žinoma, jame padaryta gausybė pakeitimų, siekiant žengti koja kojon su laiku, tačiau chuliganizmo atvejais parodo, kad ne visi pakeitimai padaromi laiku. Kaip jau minėta, iš BK dingo sąvoka chuliganizmas, o ATPK ji liko 174 ir 175 straipsniuose. Norint suvienodinti teisės sistemą, būtinas kompleksinis požiūris į visas teisės šakas. Šiuo atveju, ir ATPK turėjo pasikeisti sąvokos ir vietoj anksčiau naudotos sąvokos „chuliganizmas“ 174 straipsnis turėjo būti pervadintas „Nedidelis viešosios tvarkos pažeidimas“, o 175 straipsnis „Nepilnamečių padarytas viešosios tvarkos pažeidimas“.

Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo pastebimas minėtos nusikalstamos veikos – chuliganizmo – atvejų staigus padidėjimas (ypač 1994-1997 m.). Nuo tada chuliganizmo atvejų kasmet ėmė mažėti dėl teisėsaugos pareigūnų tinkamai atliekamo darbo ir, reikia paminėti, kad ši mažėjimo tendencija išliko gana stabili. Priėmus naująjį BK 2003 metais ir dekriminalizavus kai kuriuos chuliganizmo požymius (pavyzdžiui, šaunamojo ginklo, peilių, kastetų ar kitokių ginklų,

naudojimą ar mėginimą panaudoti ir pan.), šių nusikalstamų veikų vėl ėmė daugėti⁶³ (daugiau žr. 9 pav.).

**9 pav. Užregistruoti chuliganizmo (viešosios tvarkos pažeidimų) atvejai
Nepriklausomybės laikotarpiu**

Nusikalstamų veikų, apibūdinamų kaip viešosios tvarkos pažeidimai, padarymą sąlygoja daug skirtingų faktorių. Tai gali būti, pavyzdžiui, teisiniai, kultūriniai, techninio vystymosi ir kiti. Teisiniai faktoriai reiškia, kad vienoje valstybėje tuo pačiu laikotarpiu tam tikras visuomenės nario elgesys gali būti įvertintas kaip viešosios tvarkos pažeidimas, o kitoje – tokioje pat situacijoje jis gali būti palaikytas tik nemoraliau, o galbūt net atitinkančiu toje visuomenėje galiojančias moralės normas. Taip pat dažnas atvejis, kai viešosios tvarkos pažeidimas yra įvardijama kaip kitokia nusikalstama veika (kvalifikacijos klaida – tai ypač dažnai pasitaikydavo chuliganizmo požymius priskiriant fizinio smurto panaudojimui arba turto sunaikinimui), o minėti veiksmai, nors ir sudarė idealią nusikalstamų veikų sutaptį, nėra registruojami kaip viešosios tvarkos pažeidimas. Todėl viešosios tvarkos pažeidimų oficialioji statistika gali būti iškraipyta ir neatspindėti realios situacijos. Be to, naujajame LR BK viešosios tvarkos pažeidimas yra priskiriamas tokioms nusikalstamoms veikoms, kai nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikius, vadovaujantis LR BK 63 straipsniu, kaltininkas gali būti atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, todėl teisėsaugos institucijų pareigūnai gali ir nepradėti ikiteisminio tyrimo, jeigu dar yra nepabandyta susitaikyti. Kalbant apie kultūrinius veiksnius, lemiančius viešosios tvarkos pažeidimų plitimą paminėtinas „kultūrinio vakuomo“, atsiradusio po Nepriklausomybės atkūrimo ir sovietų sistemos žlugimo, užpildymas įvairiomis iš Vakarų pasaulio atėjusiomis vertybėmis (kurios ne visada iš tikrųjų turi vertybinį pagrindą). Taip pat labai sparčiai plintant technikos naujovėms, atsiranda nemažai viešosios tvarkos pažeidimų virtualioje erdvėje, kuriuos sudėtinga apibrėžti ir dar sudėtingiau įrodyti.

⁶³ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus30.htm>, (2006-10-10).

Viešosios tvarkos pažeidimai, kaip ir nusikalstamumas apskritai, daugiausiai yra paplitę miestuose (kur jų padaroma net ~70%), taip pat tarp jaunesnio amžiaus asmenų, kartais apsvaigusių nuo alkoholio ar psichotropinių medžiagų vartojimo.

3.2.5. Pokyčių įtaka nusikalstamoms veikoms, susijusioms su kompiuterinėmis technologijomis

Senajame, iki 2003 metų gegužės 1d. galiojusiam BK nusikalstamų veikų informatikai (plačiąja prasme suprantamų kaip nusikalstamų veikų, padaromų pasinaudojant kompiuteriniais tinklais) sąvoka nebuvo įvardinta, taip pat ir nebuvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už tokią veiklą. Tačiau visuotinė kompiuterizacija bei interneto technologijų plėtra šiuolaikinės informacinės visuomenės gyvenime, turi, deja, ne tik pozityvių pasekmių, bet ir begalę neigiamų niuansų. Internetu naudojasi ne tik eiliniai vartotojai, bet ir vis daugiau asmenų, kurie pasauliniame tinkle daro nusikalstamas veikas – platina virusus, įsilaužinėja į svetimas duomenų bazines. Tokie asmenys dažniausiai vadinami anglišką žodžiu „*hacker*“. Ir tai dar nekalbant apie interneto sukčius, turto prievartautojus, vaikų pornografijos gamintojus ir platintojus ir t.t.

Būtent dėl šių aplinkybių Lietuvai, kaip ir kitoms pasaulio valstybėms, tapo būtina įgyvendinti efektyvų šių nusikalstamų veikų atskleidimą bei tyrimą, o tokiam tikslui pasiekti, visų pirma, buvo būtina užtikrinti skubų ir visapusišką tarptautinį bendradarbiavimą su kitų šalių teisėsaugos institucijomis, užkertant kelią elektroninėms nusikalstamoms veikoms ir jas išaiškinant. Todėl Lietuva, norėdama tinkamai kovoti su kompiuterinėmis nusikalstamomis veikomis, 2003 metų liepos 23d. prisijungė prie tarptautinės Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų (toliau – Konvencija), o 2004 metų sausio 22d. minėta Konvencija buvo ratifikuota Lietuvos Respublikos Seime. Ratifikavusi šį tarptautinės teisės aktą, Lietuva prisiėmė įsipareigojimus suderinti savo teisės aktus su Konvencijos nuostatomis bei atsakingoms institucijoms pavesti įgyvendinti Konvencijoje numatytus reikalavimus. Nuolatinė ir itin sparti informacinių technologijų ir nuo jų neatsiejamos informacinės visuomenės plėtra kuria ir naujų technologijų apsaugos problemas, todėl, siekiant sukurti sparčiai informacinės visuomenės plėtrai būtinas sąlygas, būtina užtikrinti tarptautinius reikalavimus atitinkančią saugią elektroninę aplinką. Norėdama pasiekti šį tikslą ir prisijungdama prie Konvencijos, Lietuva žengė vieną svarbiausių žingsnių informacinių technologijų saugumo link.

2003 metų gegužės 1 d. naujai įsigaliojusiam LR BK kompiuterinės nusikalstamos veikos yra kriminalizuotos XXX skyriuje „Nusikaltimai informatikai“ (196 – 198(2) str.). Numatytų penkių nusikalstamų veikų tyrimą Lietuvoje atlieka 2001 metų 1 d. įsteigtas Nusikaltimų elektroninėje erdvėje tyrimo skyrius (toliau – NEETS). NEETS yra centrinės šalies

kriminalinės policijos padalinys, kurio misija yra užtikrinti Konvencijos reikalavimų įgyvendinimą, užkardyti, tirti ir atskleisti ruošiamas, daromas ar padarytas nusikalstamas veikas elektroninėje erdvėje – pasauliniame interneto tinkle bei korporatyvinėse informacinėse sistemose (intranete), taip siekiant užtikrinti Lietuvos visuomenės ir informacinių technologijų saugumą šioje sferoje.

Nusikalstamos veikos informatikos srityje pasižymi dideliu latentiškuumu. Nemaža dalis nusikalstamų veikų, padarytų internete arba intranete – korporatyviniuose tinkluose, dėl subjektyvių ir objektyvių priežasčių dažnai lieka nepastebėtos, todėl ir neatskleistos. Dalis šių nusikalstamų veikų lieka nepastebėtos dėl sistemų administratorių ar kompiuterių vartotojų aplaidumo arba nepakankamo žinių lygio apie kompiuterinių sistemų administravimo ypatumus bei jų saugumo užtikrinimą. Kita dalis nusikalstamų veikų lieka neatskleistos dėl įvairių subjektyvių aplinkybių, kai apie jas nenorima pranešti atitinkamoms teisėsaugos institucijoms. Dažniausiai tai vyksta tokiais atvejais, kai pavagiama ar sunaikinama konfidenciali ar kita svarbi informacija, dėl kurios vagystės ar sunaikinimo bijoma kreiptis į teisėsaugos institucijas, kad nenukentėtų kokio nors juridinio ar fizinio asmens autoritetas, arba turint tikslą, kad apie tokios informacijos sunaikinimą ar vagystę nesužinotų konkurentai, šį faktą galintys panaudoti savo labui. Taip pat nemaža problema yra šių nusikalstamų veikų tyrimo sudėtingumas. Labai dažnai tokio pobūdžio nusikalstamoms veikoms ištirti prireikia didelių laiko ir lėšų sąnaudų, specialių žinių, specialios techninės bei programinės įrangos. Todėl ir Lietuvoje nusikalstamų veikų informatikai užregistruojama kol kas nedaug, 2004 metais tokių atvejų buvo užregistruota 15, o 2005 metais – 18. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje nusikalstamų veikų, įvykdomų elektroninėje erdvėje, skaičius nuolat auga, o šį augimą labiausiai nulemia itin sparti naujausių technologijų, taikomų elektroninėje erdvėje, plėtra, neabejotina, kad spartėjant informacinių technologijų plėtrai, tokių nusikalstamų veikų kasmet bus padaroma vis daugiau. Tokių nusikalstamų veikų išaiškinimas turi itin didelę reikšmę, nes sunku net apskaičiuoti, kokia materialinė žala yra padaroma ar gali būti padaryta vien pavagiant konfidencialią informaciją ar sutrikdant korporatyvių informacinių sistemų darbą.⁶⁴

3.3. Neigiamų socialinių pokyčių pasekmių ir nusikalstamumo santykis

Medicinos enciklopedijoje nurodyta, jog *alkoholizmas* – tai liga, kurią sukelia dažnas alkoholinių gėrimų vartojimas, besireiškianti liguistu, sunkiai įveikiamu potraukiu alkoholiui, kuris neretai sukelia centrinės nervų sistemos, kepenų, kasos ligas. Dažniausiai ja suserga 20-40

⁶⁴ Lietuvos kriminalinė policija. http://www.cyberpolice.lt/index_.asp?DL=L&TopicID=4 (2006-10-07).

metų vyrai, rečiau, bet sunkiau moterys ir paaugliai.⁶⁵ Ši liga ir nusikalstamumas yra labai glaudžiai susiję reiškiniai. Kartais šie reiškiniai laikomi vienas kitą lydintais, nes tam tikra dalis nusikalstamų veikų yra padaroma apsvaigusių nuo alkoholio asmenų. Nusikaltimų prevencijos Lietuvoje centro duomenimis, 1990 metais buvo užregistruoti 4 764 atvejai, kuomet nusikalstamų veikų padarymu buvo įtariami nuo alkoholio apsvaigę asmenys, o tai sudarė 37,9% visų nusikalstamas veikas padariusių asmenų. Atitinkamai neblaivių asmenų, padariusių nusikalstamas veikas 1994 metais, buvo užregistruota 8 121 (38,1% visų nusikalstamas veikas padariusių asmenų), 1998 metais – 7 003 (27,6%), 2002 metais – 8 644 (33,6%), 2005 metais – 6 360 neblaivių asmenų (24,4% visų nusikalstamas veikas padariusių asmenų)⁶⁶. Nors apsvaigusių nuo alkoholio asmenų padaromų nusikalstamų veikų skaičius visą Nepriklausomybės laikotarpį išliko sąlyginai stabilus, tačiau tai, kad apie 1/3 visų ištirtų nusikalstamų veikų yra padaroma alkoholinio apsvaigimo įtakoje, turėtų kelti susirūpinimą.

Remiantis Medicinos enciklopedija, **narkomanija** (gr. narke – sustingimas, mania – potraukis) apibūdinama kaip liguistas potraukis vartoti medžiagas (narkotikus), sukeliančias trumpalaikę pakilią nuotaiką. Neigiamas narkomanijos poveikis neretai vyrams pasireiškia impotencija, o moterims – nevaisingumu arba apsigimusių kūdikių gimimu. Be to, dažniausiai narkomanų organizmas yra menkiau atsparus įvairioms infekcinėms ligoms, taip pat narkotikų vartojimas gali sukelti vėžį, kepenų cirozę, įvairias kraujo ir plaučių ligas.⁶⁷ Sovietiniais laikais Lietuvoje narkomanijos problemos tarsi ir nebuvo, nes apie tai buvo uždrausta viešai kalbėti. Oficialiojoje statistikoje narkomanai ir narkotikai buvo minimi daugelyje valstybių, bet tik ne Sovietų Sąjungoje. Atkūrus Nepriklausomybę, narkomanija daug labiau paplito Lietuvoje, susidarė ištisa narkotinių medžiagų platinimo sistema – narkotikų gamintojai, platintojai, vartotojai. Deja, pastaraisiais metais ypač padaugėjo narkotikus vartojančių asmenų padaromų turtinių nusikalstamų veikų skaičius. Plėšimai ir vagystės (tiek iš butų, tiek iš automobilių) yra vykdomos siekiant gauti pajamų ar daiktų, kuriuos būtų galima greitai parduoti ir nusipirkti narkotikų.

Prostitucija. Šis reiškinys itin grėsmingais tempais plinta Lietuvoje. Moterys (o dabartiniais laikais net ir vyrai) užsiima ne vien tik iš ekonominių sumetimų, bet pasitaiko nemažai atvejų, kuomet prostitucija užsiiminėti pradedama ieškant malonumo, lengvo gyvenimo ir pan. Pasitaiko atvejų, kai prostitucija užsiiminėjančios moterys yra nužudomos, sužalojamos, užsikrečia nepagydomomis ligomis, ima vartoti narkotikus, alkoholį ir t.t. Pastaraisiais metais aiškėja vis daugiau atvejų, kai lietuvaitės priverčiamos dirbti prostitutėmis užsienio šalyse panaudojant klastą ir jėgą. Prostitucija gali slėpti ir kitas nusikalstamas veikas – pavyzdžiui,

⁶⁵ Medicinos enciklopedija. Valstybinė enciklopedijų leidykla, Vilnius, 1991. I tomas. P. 38.

⁶⁶ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm7.htm>, (2006-10-19).

⁶⁷ Medicinos enciklopedija. Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Vilnius, 1993. II tomas. P. 52.

prekybą žmonėmis. Teigiamas dalykas, kad šia tema susidomėta rimtai, iškart imtasi priemonių – vykdomos socialinės, prevencinės akcijos šioje srityje.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Socialiniais pokyčiais šiame darbe laikomi ne tik socialiniai pokyčiai sociologine prasme, bet ir kiti – ekonominiai, politiniai bei teisiniai – pokyčiai, nes jie yra persipynę ir neatsiejami vieni nuo kitų.

2. Svarbiausiais socialiniais pokyčiais, turėjusiais ir tebeturinčiais didžiausią reikšmę Lietuvai, galima įvardinti Nepriklausomybės atkūrimą 1990 m. kovo 11 d. (bei jį lydėjusius politinius, ekonominius, teisinius pokyčius) ir Lietuvos Respublikos prisijungimą prie ES 2004 m. gegužės 1 d.

3. Lietuvoje vykstant pokyčiams įvairiose srityse, atsirado ne tik neigiamų šių pokyčių pasekmių (alkoholizmas, narkomanija, savižudybės, nedarbas, emigracija, urbanizacija, skurdas), bet sparčiai ėmė keistis ir viena labiausiai susirūpinimą keliančių sričių – nusikalstamumas. Ir nors visame pasaulyje pastebima nusikalstamumo didėjimo tendencija, oficialūs duomenys rodo, kad per Nepriklausomybės laikotarpį nusikalstamumas Lietuvoje išaugo beveik 3 kartus.

4. Nors nusikalstamumą galima apibūdinti įvairiai, tačiau svarbiausi jo požymiai yra šie: tai socialinis, baudžiamasis-teisinis reiškinys, apibūdinantis nusikalstamų veikų bei jas supančių aplinkybių visumą, istoriškai kintantis, tačiau nenustojantis egzistuoti, dalomas teritorijos, laiko ir kitų aplinkybių atžvilgiu, savita sistema pasižymintis reiškinys (procesas).

5. Geriausiai nusikalstamumui padariusius didžiausią įtaką veiksnius galima atskleisti nagrinėjant nusikalstamumą per atskiras nusikalstamų veikų rūšis (smurtinės nusikalstamos veikos, turtinės nusikalstamos veikos, ekonominės nusikalstamos veikos ir organizuotas nusikalstamumas, nusikalstamos veikos viešajai tvarkai, nusikalstamos veikos, susiję su kompiuterinėmis technologijomis) ir per atskiras, visą aptariamą laikotarpį (1990 – 2006) egzistavusias nusikalstamas veikas.

6. Nors smurtinių nusikalstamų veikų skaičius visu minimu laikotarpiu svyruoja tam tikroje amplitudėje, iš esmės pasikeitė jų darymo aplinkybės – nusikalstamos veikos įgijo žiauresnį pobūdį, taip pat keitėsi jas padarę asmenys – vis dažniau šios nusikalstamos veikos padaromos nepilnamečių asmenų grupių.

7. Turtinių nusikalstamų veikų skaičius sudarė ir sudaro didžiausią dalį viso nusikalstamumo kontekste. Siekiant sumažinti šių nusikalstamų veikų skaičių, yra būtina, kad ne tik teisėsaugos institucijos gerai atliktų savo funkcijas užtikrinant viešąją tvarką ir saugumą, bet patys asmenys rūpintųsi savo (ir ne tik savo) turto saugumu.

8. Kova su organizuotu nusikalstamumu daugelyje išsivysčiusių valstybių, o taip pat ir Lietuvoje, yra viena iš prioritetinių teisėsaugos institucijų kryptų. Kadangi organizuotos asmenų grupuotės pakankamai greitai sugeba prisitaikyti prie nuolatos kintančių ekonominių, socialinių

bei teisinių sąlygų, reikia užkirsti kelią ne tik organizuotam nusikalstamumui, bet ir ekonominėms nusikalstamoms veikoms, kurios, sudarydamos prielaidas organizuotam nusikalstamumui egzistuoti, yra jo pasekmė.

9. Ekonominėms nusikalstamoms veikoms didžiausią įtaką padarė ekonominės santvarkos pasikeitimas ir rinkos ekonomikos atsiradimas. Nors šios nusikalstamos veikos sudaro nedidelę visų šalyje įvykdomų nusikalstamų veikų dalį, tačiau gali turėti labai ženkliai pasekmes visos valstybės ekonomikai, nes jomis gali būti padaroma labai didelė žala.

10. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai viešosios tvarkos srityje daugiausiai yra paplitę miestuose tarp jaunesnio amžiaus, aktyvių asmenų. Deja, bet neretai pasitaiko atvejai, kai tokių nusikalstamų veikų priežastimi tampa alkoholio ar psichotropinių medžiagų poveikis bei įvairių grupuočių nusistatymas prieš visuomenėje galiojančias moralės bei teisės normas.

11. Keičiant teisės aktus, ypač kodifikuotus (pavyzdžiui, LR Baudžiamąjį kodeksą), ir keičiant juose vartojamas sąvokas, būtina suderinti terminologiją visuose galiojančiuose teisės aktuose (pavyzdžiui, naujajame BK atsisakius sąvokos „chuliganizmas“, ji pasiliko galiojančiame ATPK).

12. Lietuvoje nusikalstamų veikų informatikos srityje užregistruojama nedaug, tačiau jų skaičius kasmet neabejotinai auga – tai sietina su itin sparčia naujausių technologijų, taikomų elektroninėje erdvėje, plėtra. Būtina užtikrinti deramą teisėsaugos institucijų dėmesį šioms nusikalstamoms veikoms.

13. Taip pat reikia paminėti, kad nusikalstamumui daro įtaką ne tik patys socialiniai pokyčiai, bet ir neigiamos jų pasekmės, todėl didėja nusikalstamas veikas padarančių neblaivių ar apsvaigusių nuo psichotropinių medžiagų asmenų skaičius, plinta prostitucija.

NAUDOTA LITERATŪRA

1. Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014; 1996, Nr. 64-1501, Nr. 122-2863.
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=285924, (2006-11-02).
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341, Nr. 46.
5. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. 1995, Nr. 44-1073; 2004, Nr. 47-1548, Nr. 168-6174.
6. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios. 1996, Nr. 11-281; 2003, Nr. 117-5317; 2005, Nr. 142-5105.

2. Specialioji literatūra:

1. Abramavičius A./sud. J. Prapiestis. Namų advokatas. Vilnius: VĮ TIC, 2002.
2. Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V. ir kt./atsakingas red. J. Bluvšteinas. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994.
3. Dobryninas A., Gaidys V., Gruževskis B. ir kt. Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990-1998. Vilnius: Garnelis, 2000.
4. Dumbliauskas V. Sociologija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1999.
5. Justickis V. Kriminologija, I dalis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
6. Kuklianskis S. Nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje mokslinė koncepcija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.
7. Luobikienė I. Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika. Kaunas: Technologija, 2000.
8. Malinauskaitė J., Šulija G., Šulija V. Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje. Vilnius, 2002.
9. Medicinos enciklopedija. Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1991. I tomas.

10. Medicinos enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. II tomas.
11. Pruskus V. Sociologija. Teorija ir praktika. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija, 2004.
12. Socialinių tyrimų institutas. Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005.
13. Šabajevaitė L. Lietuvos socialinė transformacija: 1990-1997 metai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
14. Tidikis R. Socialinių mokslų ir tyrimų metodologija. Vilnius: LTU, 2003.
15. Schaefer R., Lamm R.P. Sociology: textnotes to accompany. New York: The McGraw-Hill Companies, 1997.
16. Siegel L. J. Criminology: Theories, Patterns, and Typologies. Thomson/Wadsworth, 2007.
17. Docka P. Organizuoto nusikalstamumo kilmė: tarp mito ir tikrovės // Justitia. 2000, Nr. 3.
18. Galinaitytė J., Rudzkis T. Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema // Jurisprudencija. 2005, Nr. 70 (62).
19. Kiškis A.. Nusikalstamumas Lietuvoje: ką pakeitė teisės reforma? // Jurisprudencija. 2006, Nr. 3 (81).
20. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramos. T.6.

3. Teismų praktika:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*.
http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29259, (2006-10-15).
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato 2003 m. gruodžio 29 d nutarimas Nr. 43 „Dėl teismų praktikos kontrabandos bylose“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*.
http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=26465, (2006-10-15).
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato 1999 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 18 „Dėl teismų praktikos nužudymų bylose“. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*.
http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=26146, (2006-10-15).
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 49 „Dėl teismų praktikos išžaginimo ir seksualinio prievartavimo baudžiamosiose

bylose“ . *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*.

http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=28527, (2006-10-15).

4. Duomenys iš interneto svetainių:

1. Bazylevas I. Organizuotas nusikalstamumas ir prekyba žmonėmis. *Informacinis portalas moterims*. www.lygus.lt/ITC/files_smurtas/Kd.doc, (2006-10-20).
2. Klubas „*Pinigų srautas*“. <http://www.pinigusrautas.lt/metodina-analitika/lietuvos-pensiju-sistemos-tobulinimas-4.html>, (2006-10-17).
3. „*Lietuva Europos Sąjungoje*“. http://www.euro.lt/liet_integracija/derybos.php3?TopMenuID=2&LangID=1, (2006-10-23).
4. *Lietuvos kriminalinė policija*. http://www.cyberpolice.lt/index_.asp?DL=L&TopicID=4, (2006-10-07).
5. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus4.htm>, (2006-10-15).
6. *Savižudybių prevencija*. <http://www.savizudybes.lt/vidinis.asp?DL=L&TopicID=12#>, (2006-10-10).
7. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės*. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1312>, (2006-10-09).
8. *Valstybinis psichikos sveikatos centras*. http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm, (2006-11-02).

SOCIALINIAI POKYČIAI IR NUSIKALSTAMUMO RAIDA LIETUVOJE

Raktiniai žodžiai: socialiniai pokyčiai, nusikalstamumas, ekonominės nusikalstamos veikos ir organizuotas nusikalstamumas, turtinės nusikalstamos veikos, smurtinės nusikalstamos veikos, nusikalstamos veikos, susijusios su kompiuterinėmis technologijomis, nusikalstamos veikos viešajai tvarkai.

Santrauka

Paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje Lietuva išgyveno begalę pasikeitimų bei patyrė daugybę išbandymų. Pagrindinis šias permainas lėmęs veiksnys – 1990 m. kovo 11 d. atkurta Lietuvos Respublikos Nepriklausomybė. Politinės nepriklausomybės atkūrimas užkrovė jaunai valstybei begalę naujų rūpesčių, kuriuos reikėjo spręsti pasikeitimais socialinėje, ekonominėje, teisinėje bei kultūrinėje srityse. Kitas labai reikšmingas ir svarbus socialinis pokytis Lietuvoje – 2004 m. gegužės 1 d. prisijungimas prie Europos Sąjungos, taip pat sukėlęs daugybę pokyčių įvairiose gyvenimo srityse. Deja, socialiniai pokyčiai turėjo ne tik teigiamos įtakos, bet ir neigiamų šalutinių pasekmių – paplito alkoholizmas, narkomanija, padaugėjo savižudybių skaičius, nedarbas, sustiprėjo emigracinės nuotaikos, išryškėjo urbanizacija, pajamų nelygė, skurdas. Taip pat padidėjo ir nusikalstamumas Lietuvoje. Tikriausiai jau niekada nepavyks grįžti prie tokių nedidelių kaip iki Nepriklausomybės atkūrimo buvusių nusikalstamumo rodiklių, nors jie ir neatspindėjo realios situacijos. Tačiau nuolat kylant mokslo ir naujųjų technologijų lygiui, spartėjant gyvenimo tempui, vykstant visuomenės susvetimėjimui nusikalstamumas didėja visame pasaulyje. Šiame darbe nagrinėjama nusikalstamumo raida, jo kitimas Lietuvoje, siejant tai su Lietuvoje 1990 – 2006 vykusiais socialiniais pasikeitimais bei su jais susijusiais politiniais, ekonominiais, teisiniais pokyčiais. Siekiant atskleisti nusikalstamumo priežastis ir sąsajas su pokyčiais, nusikalstamumas yra analizuojamas per atskiras nusikaltimų rūšis (smurtinės nusikalstamos veikos, turtinės nusikalstamos veikos, ekonominės nusikalstamos veikos ir organizuotas nusikalstamumas, nusikalstamos veikos viešajai tvarkai nusikalstamos veikos, susijusios su kompiuterinėmis technologijomis) bei per tipiškiausių šių rūšių nusikalstamų veikų prizmę.

THE SOCIAL CHANGES AND DEVELOPMENT OF CRIMINALITY IN LITHUANIA

Keywords: social changes, criminality, white-collar and organized crime, property crime, violent crime, cyber crime and technology, public order crime.

Summary

Lithuania had a lot of changes and a lot of challenges in the last decade of passed century. The main factor, caused those changes was on March 11th, 1990, the Re-establishment of the State of Lithuania. The political re-establishment of the state made the new trouble for the new state, and they had to be solved with the changes in social, economic, legal and cultural sphere. Another very important social change was the May 1st, 2004, when Lithuania joined the European Union. It also caused a lot of changes in daily life. Social changes had not only the positive effect, but negative side effect, too: a lot of new cases of alcoholism, narcotic addiction, suicides, unemployment, emigration, urbanisation, poverty appeared. The criminality has also grown in Lithuania. It will never be the same low index of criminality as before the re-establishment of state, although it never showed the real situation. Nowadays the rising level of the science and technologies, the furious speed of life, the separation of individuals in the society affect the rising criminality in all over the world. The criminality, it's development and growth is analysed in this work, linking it with social and other – political, economic, legal – changes in Lithuania (1990 – 2006). The criminality is analysed through the prism of separate types of crimes (violent crime, property crime, white-collar and organized crime, public order crime, cyber crime and technology) and separate crime, seeking to determine the main causes of criminality and it's links with social changes.